

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДРОГОБИЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені ІВАНА ФРАНКА

Кафедра технологічної та професійної освіти

«До захисту допускаю»
завідувач кафедри технологічної та професійної освіти,
доктор педагогічних наук, професор
_____ Леонід Оршанський
« ____ » _____ 2024 р.

ВИХОВАННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ КУЛЬТУРИ
СТАРШОКЛАСНИКІВ НА УРОКАХ ТЕХНОЛОГІЙ

Спеціальність 014.10 Середня освіта (Трудове навчання та технології)

Магістерська робота

на здобуття професійної кваліфікації – *вчитель трудового навчання,
технологій та креслення, викладач закладу фахової передвищої,
вищої освіти, вчитель інформатики*

Автор роботи: СИВИК Олег Ярославович _____
підпис

Науковий керівник: кандидат педагогічних наук, доцент
ПАГУТА Мирослав Вікторович _____
підпис

Дрогобич – 2024

Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка

Зав. кафедри ТПО

10.10.2023 р.

(підпис) (дата)

ЗАВДАННЯ

на підготовку магістерської роботи

1. Тема «Виховання економічної культури старшокласників на уроках технологій».

2. Керівник – кандидат педагогічних наук, доцент Пагута Мирослав Вікторович.

3. Студент – Сивик Олег Ярославович.

4. Перелік питань, що підлягають висвітленню у кваліфікаційній роботі:

1) розкрити зміст економічної культури як структурного елемента освітньо-виховного процесу;

2) окреслити компоненти економічної культури;

3) охарактеризувати функції економічної культури для уроків технологій у старших класах;

4) відібрати форми і методи виховання економічної культури старшокласників на уроках технологій;

5) проаналізувати результати експериментальної роботи щодо рівня сформованості у старшокласників економічної культури.

5. Список рекомендованої літератури:

1. Ахновська І.О. Формування економічної культури суспільства. *Modern economics*. 2017. № 3. С. 6-13.

2. Бутко О. В. Сутність та особливості формування економічної культури учнів загальноосвітньої школи у навчально-виховному процесі. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка*. 2016. С. 26-31.

3. Гридасова Н. Місце і роль економічної культури у структурі загальної культури особистості. *Молодь і ринок*. 2011. № 2 (73). С. 141-145.

4. Дзюбенко Н. М. Сутність та особливості формування економічної культури старшокласників, *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова*. 2014. С. 119-123.

5. Завальна Ж.В. Економічна культура в договірному регулюванні суспільних відносин. *Forum Prava*. 2020. 62(3). С. 44–54.

6. Кицкай Л. І. Економічна культура як складова економічної освіти. *Вісник національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»*: Філософія. Психологія. Педагогіка. 2007. № 3. Ч. 1. С. 43-47.

7. Лобко О.Б. Роль економічної культури в інституційному перетворенні економічних відносин. *Вісник Полтавської державної аграрної академії*. 2010. Вип. 3. С. 195-198.

8. Москаленко В.В., Шайгородський Ю.Ж., Міщенко О.О. Економічна культура особистості: соціально-психологічний аспект. Київ : Вид-во «Центр соціальних комунікацій», 2012. 348 с.

9. Ховрич М.О. Формування економічної культури майбутніх вчителів технологій при викладанні дисциплін електротехнічного профілю. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Серія: Педагогічні науки*. 2017. Вип. 144. С. 311–313.

№ з/п	Назва етапу	Термін виконання	Термін звіту перед керівником, кафедрою
1.	Вивчення й аналіз психолого-педагогічної та методичної літератури; визначення вихідних положень дослідження (об'єкт, предмет, методи); формування мети; постановка завдань.	до 05.12.2023 р.	14.12.2023 р.
2.	Підготовка 1-го розділу роботи.	до 16.04.2024 р.	25.04.2024 р.
3.	Підготовка 2-го розділу роботи.	до 01.10.2024 р.	10.10.2024 р.
5.	Формування висновків. Оформлення роботи.	до 24.10.2024 р.	31.10.2024 р.
6.	Перевірка роботи на плагіат.	до 14.11.2024 р.	22.11.2024 р.
7.	Попередній захист роботи і рецензування.	до 26.11.2024 р.	02.12.2024 р.

7. Дата видачі завдання – 10.10.2023 р.

8. Термін подачі роботи керівнику – 14.11.2024 р.

9. З вимогами до виконання роботи і завданням ознайомена _____ Олег СИВИК

10. Керівник _____ Мирослав ПАГУТА

АНОТАЦІЯ

Сивик О. Виховання економічної культури старшокласників на уроках технологій. – Рукопис.

У магістерській роботі проаналізовано теоретичні засади виховання економічної культури старшокласників на уроках технологій, окреслено компоненти економічної культури, досліджено структуру економічної культури, розкрито її функції у становленні загальноосвітніх соціальних компетенцій у середній школі, виокремлено складові економічної освіченості молоді як основи формування економічної культури в освітньому процесі.

Охарактеризовано принципи організації економічної підготовки учнівської молоді на уроках технології як основи економічної культури, розкрито методи та прийоми формування економічної культури школярів на уроках технологічної підготовки, проведено експериментальне дослідження рівня сформованості економічної культури старшокласників Дрогобицького ліцею №4 імені Лесі Українки та Стрийського ВПТУ № 34.

Ключові слова: економічна культура; старшокласники; заклад загальної середньої освіти; економічне виховання; технологічна підготовка; основи підприємництва; способи організації економічного життя.

ANNOTATION

Sivyk O. Education of economic culture of high school students in technology lessons. – Manuscript.

The master's thesis analyzed the theoretical foundations of the formation of economic culture of high school students in technology lessons, outlined the components of economic culture, investigated the structure of economic culture, revealed its functions in the formation of general educational social competencies in high school, singled out the components of economic education of youth as the basis for the formation of economic culture in the educational process.

The principles of the organization of economic training of schoolchildren in technology lessons as the basis of economic culture were characterized, the methods and techniques of forming the economic culture of schoolchildren in technology lessons were revealed, an experimental study of the level of formation of economic culture of senior students of Drohobyt'sk Lyceum No. 4 named after Lesia Ukrainka and Stryi Vocational Technical University No. 34 was conducted.

Keywords: economic culture; high school students; institution of general secondary education; economic education; technological training; the basics of entrepreneurship; ways of organizing economic life.

З М І С Т

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. ЕКОНОМІЧНА КУЛЬТУРА В СИСТЕМІ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ В СТАРШІЙ ШКОЛІ.....	8
1.1. Економічна культура як структурний елемент освітньо-виховного процесу.....	8
1.2. Компоненти економічної культури старшокласників.....	17
1.3. Функції економічної культури у формуванні креативності старшокласників на уроках технологічного профілю.....	26
РОЗДІЛ 2. МЕТОДИКА ВИХОВАННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ КУЛЬТУРИ СТАРШОКЛАСНИКІВ НА УРОКАХ ТЕХНОЛОГІЙ.....	35
2.1. Економічна підготовка учнівської молоді на уроках технологій як основа економічної культури.....	35
2.2. Методи та прийоми формування економічної культури старшокласників на уроках технологій.....	43
2.3. Експериментальне дослідження рівня сформованості економічної культури старшокласників.....	54
ВИСНОВКИ.....	63
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	66
ДОДАТКИ.....	74

ВСТУП

Економічна культура суспільства є органічною складовою культури у широкому значенні слова, під якою розуміється історично певний рівень розвитку творчих сил і здібностей людини, виражений у типах і формах організації життя та діяльності людей, а також у створюваних ними матеріальних та духовних цінностей. Економічна культура суспільства - це втілення суспільних сил і відносин, котрі створюють передумови людського існування в економічній сфері. Найважливішими складовими економічної культури суспільства виступають: накопичені та створювані матеріальні цінності, продукти людської праці; економічні знання, погляди та уявлення суспільства; навички економічної діяльності; способи організації економічного життя.

Метою економічної освіти у середній школі є формування економічної культури школярів, що зумовлює їх соціальну захищеність, економічну свободу, є необхідним атрибутом конкурентоспроможного фахівця на ринку праці. Економічна культура особистості включає: економічні знання, способи діяльності, досвід творчої діяльності, емоційно-ціннісні відносини у сфері економіки, якості особистості, важливі для економічної діяльності. Можна виокремити чотири складові економічної освіченості: когнітивну, діяльнісну, емоційно-ціннісну, особистісну. Економічна культура є необхідною умовою формування загальноосвітніх соціальних компетенцій у середній школі, а також соціальних компетенцій, які є універсальними для усіх спеціальностей у професійній школі.

Ми розглядаємо економічну культуру старшокласника як інтегративну особистісну освіту суб'єкта, що включає систему економічних знань, умінь, навичок, інтересів, мотивів, цінностей, значущих якостей, що характеризують його готовність до ефективної участі у виробничо-економічній діяльності, повсякденному житті, до успішної адаптації в економічні реалії сьогодення. Виходячи з аналізу специфіки вікових особливостей старшокласників, ми

вважаємо, що саме цей віковий період найбільш сприятливий для реалізації функцій їхньої економічної культури.

Зміст економічної культури старшокласника є єдністю потребно-мотиваційного, особистісного, когнітивного, практичного компонентів. Потребно-мотиваційний компонент визначає мотиви, потреби, переконання, інтереси до економічної діяльності, до оволодіння економічною культурою особистості. Особистісний компонент включає економічно значущі якості особистості: діяльність, заповзятливість, працьовитість, ощадливість, наполегливість, самостійність, активність, ініціативність, творче ставлення до справи. Когнітивний компонент включає систему знань про основи економіки, підвищення ефективності виробництва, вдосконалення виробничих відносин, системи управління та методи господарювання. Практичний компонент включає сукупність економічних умінь та навичок (дотримання економічної доцільності в організації діяльності, розробка бізнес-плану, аналіз господарської діяльності, визначення розмірів податків, складання домашнього бюджету, дотримання норм громадянської економічної поведінки тощо).

У розробку проблеми формування економічної культури старшокласників, її тісного зв'язку з трудовим вихованням значний внесок зробили такі видатні педагоги минулого, як П. Блонський, А. Макаренко, В. Сухомлинський, К. Ушинський, С. Шацький та інші. Вони відзначали те, що повноцінний розвиток особистості неможливий без економічних знань, як основи виховання економічної культури, що є складовою гармонійно сформованої особистості. Аналіз науково-педагогічної літератури підтвердив значну увагу до проблеми формування економічної культури через набуття старшокласниками економічних знань і вмінь та їх реалізації в освітньому процесі закладу загальної середньої освіти (І.Ахновська, О.Бутко, Н.Гридасова, Н.Дзюбенко, Ж.Завальна, Л.Кицкай, О. Коваленко, Е.Костишин, О.Крупський, О.Лобко, В. Москаленко, Ю.Стасюк, М. Ховрич та інші).

Відтак, актуальність означеної проблеми та недостатній рівень реалізації на практиці результатів попередніх досліджень та враховуючи її важливість, нами обрана тема магістерської роботи: **«Виховання економічної культури старшокласників на уроках технологій».**

Мета дослідження: проаналізувати зміст економічної підготовки учнівської молоді та експериментально перевірити рівень сформованості економічної культури старшокласників на уроках технологій.

Тема і мета дослідження зумовили реалізацію таких **завдань:**

- 1) розкрити зміст економічної культури як структурного елемента освітньо-виховного процесу;
- 2) окреслити компоненти економічної культури;
- 3) охарактеризувати функції економічної культури для уроків технологій у старших класах;
- 4) відібрати форми і методи виховання економічної культури старшокласників на уроках технологій;
- 5) проаналізувати результати експериментальної роботи щодо рівня сформованості у старшокласників економічної культури.

Об'єкт дослідження: навчально-виховний процес в закладі загальної середньої освіти.

Предмет дослідження: напрямки виховання економічної культури старшокласників на уроках технологій.

Теоретичне значення магістерської роботи полягає у розкритті змісту та напрямків виховання економічної культури старшокласників на уроках технологій.

Практичне значення – у визначенні педагогічних умов становлення економічної культури старшокласників на уроках технологій та розробленні методичних рекомендацій вчителям технологій щодо особливостей формування економічного виховання учнів старшої школи у процесі вивчення ними економічної знанневої компоненти.

Апробація результатів. Основні положення і результати магістерського дослідження обговорювалися на засіданнях кафедри технологічної та професійної освіти Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, а також доповідалися на XII Міжнародній науково-практичній Інтернет-конференції «Актуальні проблеми обліково-аналітичного процесу в управлінні підприємницькою діяльністю», 23 жовтня 2024 р., м. Мукачево. (тема доповіді «Формування економічної культури старшокласників»).

Структура: Магістерська робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел (87 найменувань) та додатків. Загальний обсяг роботи становить 78 сторінки, з яких 73 сторінки основного тексту.

РОЗДІЛ 1.

ЕКОНОМІЧНА КУЛЬТУРА В СИСТЕМІ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ В СТАРШІЙ ШКОЛІ

1.1. Економічна культура як структурний елемент освітньо-виховного процесу

Сучасна цивілізація переживає перехід у нову культурну епоху – постіндустріально-інформаційну, домінуючим суб'єктом якої є людина з автономно-гуманістичним типом свідомості. У зв'язку з цим спостерігаються важливі зміни у освітній стратегії. Зокрема, вони пов'язані зі значним розширенням змісту освіти. Якщо раніше він зводився до системи наукових знань, умінь та навичок, то на сьогодні домінує уявлення про зміст освіти як про педагогічно адаптований соціальний досвід. Йдеться про сформований людством досвід матеріальної та духовної діяльності, що становить всю вітчизняну та світову культуру. Таке бачення змісту освіти відповідає культурологічному підходу в освіті, згідно з яким зміст освіти – педагогічно адаптована культура загалом, мета освіти – «залучення до культури», а освітній процес спрямований на «придбання учнем досвіду різних видів діяльності та відносин» [2, с. 27]. Актуальним завданням школи є формування загальної культури особистості.

На думку багатьох дослідників у галузі педагогіки, складовою та суттєвою частиною загальної культури виступає економічна культура. Сучасні соціально-економічні умови висувають вимоги до формування особистості, готової до ефективної економічної поведінки. У період розвитку ринкових відносин економічна освіта стає особливо актуальною, а тому має розглядатися як необхідний напрямок загальної освіти. Економічна освіта – це цілеспрямований процес навчання та виховання, результатом якого є формування економічної культури школярів.

Економічна культура суспільства детермінує економічну культуру особистості, яка інтегрує у собі розвиток економічних знань, умінь, навичок, способів економічної діяльності, емоційно-ціннісних відносин в економічній сфері, економічно значущих якостей особистості, що відображають взаємозв'язок особистості із соціальним середовищем у сучасних соціально-економічних умовах. Економічна культура виконує важливі функції, що відображають її роль у спільній ефективності освіти: адаптивну, що виражається в соціальній та професійній адаптації особистості та інтегративну, що сприяє розвитку загальної культури особистості через взаємодію економічної культури з іншими складовими особистісної культури: політичної, правової, екологічної тощо. На економічну культуру особистості економічна культура суспільства створює прямий вплив, оскільки індивідуальна економічна свідомість включає три основні компоненти: знання, а також почуття та волю суб'єкта, що відображає сукупність явищ суспільства - позитивних, і негативних. Прихильникам ліберальної ідеології добре відоме поняття «антикапіталістична ментальність», запропоноване Людвігом фон Мізесом у полеміці з «лівими» критиками капіталізму. Запропоноване ним поняття здається досить вдалим для розуміння причин сутності антиринкової ментальності, яку можна розглядати як архетип національної економічної культури [86, с. 15].

Формування економічної культури розпочинається з процесу розвитку особистості, яка багато в чому визначається успішністю процесу соціалізації, котрий розуміється як сукупність усіх соціальних та психологічних процесів, за допомогою яких індивід засвоює систему знань та норм, що дозволяють йому функціонувати як повноправному члену суспільства. Соціалізація включає і навчання, і виховання, і сукупність стихійних факторів, що впливають на процес становлення особистості та її входження до різних соціальних груп. Ні знання, ні трудові навички, ні моральні якості є вродженими. Усі специфічні якості формуються лише у процесі оволодіння соціальним досвідом [12, с. 54].

Жоден феномен не удостоївся стількох визначень, як культура. Вона, як відомо, належить до найскладніших, багатогранних, багатоліких соціальних явищ. У німецькій мові слово «kultur» означало високий рівень цивілізації. У другій половині XVII ст. в європейській думці утвердилася ідея англійського філософа Томаса Гоббса про два основні стани, в яких здатна перебувати людина: натуральний, або природний (*status naturalis*), і культурний стан (*status culturalis*). Таким чином, закріпилося уявлення про культуру як про основний спосіб та форму людського існування [87, с. 36].

Успіхи у вченні про культуру були досягнуті у працях німецького філософа та просвітителя Йогана Готфріда Гердера (початок XIX ст.). Він розробив розуміння культури у історичному аспекті. На думку Гердера, розвиток культури становить зміст, напрямок і зміст історичного процесу. Відповідно до цього вчення склалися уявлення про вищі та нижчі стадії культури, про культурні епохи та культурні народи [85, с. 12].

Економічна культура на думку А. Якимчука є сукупністю прогресивних гуманістичних матеріально-духовних досягнень людей і цінностей у різних сферах соціально-економічної діяльності, що сприяє розвитку ринкових відносин і формує поведінку особистості у межах ринку [83, с. 266].

У фаховій економічній літературі поняття економічної культури визначається як комплекс уявлень, переконань, звичок, стереотипів поведінки, що реалізуються в економічній сфері суспільства й пов'язані з економічною діяльністю [77, с. 66]. Ж. Завальна зазначає, що формування економічної культури особистості є процесом, який може відбуватись лише в міжособистнісній взаємодії, у якій виникають умови реалізації у особи економіко-психологічних властивостей, що забезпечують їй адаптацію до динамічної правової та економічної реальності [19, с. 47]. М. Ховрич диференціює поняття «економічна культура» на два складники, узагальнено визначає її структуру. Дослідниця зазначає: «Економічна культура суспільства – це система цінностей і мотивів господарської діяльності, рівень і якість економічних знань, оцінок і дій людини, а також зміст традицій і норм, які

регулюють економічні відносини й поведінку. Економічна культура особистості органічно поєднує свідомість і практичну діяльність. Вона визначає творчу спрямованість економічної активності людини у процесі професійної діяльності, виробництва, розподілу і споживання. Економічна культура особистості може відповідати економічній культурі суспільства, випереджати її, але може й відставати від неї, заважати її розвитку» [78, с. 311].

На думку О. Крупського та Ю. Стасюка – економічна культура накопичує норми, правила, образи економічної поведінки, що склалися в минулому, відбирає їх, вилучивши ті, які вже не відповідають новим умовам; передає, транслює ці «відібрані» правила і зразки економічної поведінки від минулих поколінь сучасним (через механізми соціалізації); одночасно з'являється багато нових зразків економічної культури й економічної поведінки в нових, сучасних умовах (інноваційна функція) [39, с. 57].

Процес формування економічної культури визначено Наталією Дзюбенко, як процес поступового, накопичувального руху особистості молодій людини, що отримує реалізацію в економічних аспектах життєдіяльності старшокласника, виступаючи як сукупність інтелектуальних, світоглядних, мотиваційних, ціннісних та поведінкових компонентів особистості [15, с. 120].

Е. Костишин визначає систему ключових компетенцій економічної культури старшокласників як узагальнені економічні знання, уміння і навички, спеціальні інтелектуальні здібності і якості, а також моральні принципи та ціннісні норми особистості, які необхідні старшокласникам – майбутнім фахівцям для адаптації у сучасному економічному середовищі і продуктивній економічній і професійно-орієнтованій діяльності, адекватній факторам культурного простору України [40, с. 321].

На сьогодні у середній школі реалізуються різні підходи до економічної освіти учнів [8, с. 27]:

– академічний, згідно з яким шкільна економічна освіта розглядається як спрощена та передбачає освоєння учнями системи економічних понять та концепцій;

– практико-орієнтований, у межах якого відомості про економіку передаються учням у вигляді практичних рекомендацій, спрямованих на формування навичок ефективної поведінки у господарському житті;

– культурологічний, відповідно до якого метою економічної освіти є формування уявлень про економічні закономірності розвитку суспільства та виховання на цій основі таких якостей особистості, які необхідні їй у виробничо-економічній діяльності, при цьому акцентуються ціннісні орієнтації як фактор адекватної поведінки у реальному економічному житті.

З вищезазначеного випливає, як і академічний, і практико-орієнтований підходи є односпрямованими. Найбільш прийнятним у плані економічної освіти є культурологічний підхід, оскільки найповніше вирішує завдання соціалізації особистості. Вже зі шкільної лави необхідне формування навичок ефективної економічної поведінки - умінь діяти у ситуаціях постійного вибору з обмежених ресурсів з метою задоволення потреб, потреб сім'ї, суспільства. При цьому суттєвою є проблема ціни власного вибору. Раціональна економічна поведінка передбачає пошук оптимального рішення, що полягає в мінімізації витрат та максимізації прибутку. Однак при цьому виникає інша проблема – чи не торкається отримане рішення інтересів інших людей і наскільки власне економічна поведінка відповідає моральним принципам. У зв'язку з цим і виникає необхідність акцентування емоційно-ціннісного та особистісного компонентів. Метою економічної освіти у середній школі є формування економічної культури школярів, що зумовлює соціальну захищеність, економічну свободу, є необхідним атрибутом конкурентоспроможного фахівця на ринку праці [5, с. 7].

Випускники загальноосвітніх установ повинні вміти орієнтуватися в економічних питаннях, вирішувати різні економічні ситуації, дотримуватися норм громадянської економічної поведінки, мати ділові якості, моральну

стійкість до негативних явищ ринкової економіки. Від сформованості їхньої економічної культури багато в чому залежатиме вирішення проблем економічної стабільності суспільства.

Економічна культура суспільства є органічною складовою культури у широкому значенні слова, під якою розуміється історично певний рівень розвитку суспільства, творчих сил і здібностей людини, виражений у типах і формах організації життя та діяльності людей, а також у створюваних ними матеріальних та духовних цінностях. Економічна культура суспільства - це втілення суспільних сил і відносин, котрі створюють передумови людського існування в економічній сфері. Найважливішими складовими економічної культури суспільства виступають: накопичені та створювані матеріальні цінності, продукти людської праці; економічні знання, погляди та уявлення суспільства; громадські навички економічної діяльності; методи організації економічного життя [43, с. 8].

Економічна культура включає [6, с. 32]:

- національні традиції та уявлення про рівень та якість способу життя;
- стереотипи споживання;
- культурні зразки та уявлення індивідів про раціональну економічну поведінку;
- норми і зразки соціальної взаємодії господарюючих суб'єктів, способи їх відтворення та трансляції;
- морально-етичну регламентацію взаємодії суб'єктів господарювання;
- ціннісно-мотиваційне ставлення до праці, багатства, нагромадження;
- готовність реалізувати економічні цілі та досягти завершеності економічної діяльності;
- наявність або відсутність в економічній діяльності господарюючих суб'єктів мотивів розвитку.

Зміст економічної культури розкривається в системі морально–етичних цінностей. При цьому воно спирається на надання праці першорядного

значення у господарській діяльності. У зв'язку з наданням економічній культурі високої цінності праці провідними її цінностями є наступні [30, с. 44]:

- визнання меж індивідуальної власності одного суб'єкта по відношенню до власності іншого суб'єкта господарювання;
- визнання різноманіття форм власності;
- професійна компетентність суб'єктів економіки; – мобільність капіталу та людських ресурсів у процесі господарської діяльності;
- визнання розумної широкої гами форм узгодження інтересів особистості, суспільства і держави;
- сила морально-правового регулювання системи економічних відносин;
- сила культури виробництва, розподілу, обміну та споживання матеріальних благ та послуг;

Стан та тенденції розвитку сучасного суспільства, глибокі соціально-економічні зміни ставлять перед системою освіти завдання формування економічної культури школярів. Можна виділити два аспекти цих змін. Перший – пов'язаний з додаванням нових напрямів загальної освіти: правовий, екологічний, політичний, економічний тощо. Другий аспект детермінований доповненням традиційного розуміння структури змісту освіти, в тому числі, економічного. Учням необхідно не тільки засвоїти економічні знання, вміння та навички діяти за алгоритмом, але й уміння приймати нестандартні рішення у нових, проблемних, неоднозначних економічних ситуаціях. Також у школярів необхідно формувати досвід емоційно-ціннісних відносин у сфері економіки, позитивні економічні якості особистості: працьовитість, раціональність, ощадливість, заповзятливість, емпатію. Оптимальному вирішенню цієї проблеми сприяє дослідження факторів, що визначають ефективність освіти. Зокрема, постає завдання визначення факторів, що зумовлюють формування економічної культури особистості.

Виокремлюють фактори, що детермінують найактуальніші сфери формування економічної культури школярів [14, с. 21]:

- когнітивну (формування системи базових економічних знань);

- ціннісно-орієнтовну (формування ціннісних відносин до об'єктів, процесів соціально-економічної діяльності);
- операційно-діяльнісну (формування досвіду вирішення практичних завдань репродуктивного, пошукового, творчого характеру економічної тематики);
- інтелектуальну (розвиток логічного мислення учнів);
- сферу професійного самовизначення (формування готовності до професійного самовизначення).

Під безпосереднім впливом економічної культури суспільства формується економічна культура особистості. Ми розглядаємо економічну культуру старшокласника як інтегративну особистісну освіту суб'єкта, що включає систему економічних знань, умінь, навичок, інтересів, мотивів, цінностей, значущих якостей, що характеризують його готовність до ефективної участі у виробничо-економічній діяльності, у повсякденному житті, до успішної адаптації в економічні реалії сучасності. Виходячи з аналізу специфіки вікових особливостей старшокласників, ми вважаємо, що саме цей віковий період найбільш сприятливий для організації процесу формування їхньої економічної культури.

Економічна культура старшокласника є цілісною особистісною освітою, що характеризується високим рівнем оволодіння економічними знаннями і вміннями [2, с. 27]:

- сформованим соціально-ціннісним ставленням до економіки, її предметів, засобів та результатів;
- розвиненими якостями особистості, що дозволяють їй найповніше реалізувати себе у пізнавальній та соціально-орієнтованій економічній діяльності;
- модель формування основ економічної культури старшокласників, ступінь реалізації якої впливає на рівень сформованого даного феномену та знімає суперечність між речовим та змістовним як органічне поєднання теоретичної та соціально-практичної сенсореалізуючої діяльності школярів.

Технологія формування основ економічної культури старших школярів, представлена наступними етапами [11, с. 142]:

- створення активно-діалогових та проблемних ситуацій для активізації інтересу у школярів до економічних знань, до позанавчальної спеціально організованої діяльності;

- теоретичне та соціально-практичне осмислення економічної життєдіяльності соціуму та конкретної особистості у ньому; включення старшокласників до соціально-орієнтованої економічної діяльності;

- ініціювання та підтримка зростаючої активності та формування сталої мотивації до оволодіння економічними знаннями, вміннями та навичками у навчально-пізнавальній діяльності;

- формування суб'єктної позиції у навчальній та позанавчальній діяльності;

- аналіз результатів освітньої діяльності старшокласників у процесі оволодіння основами економічної культури;

Ефективність формування основ економічної культури старшокласників забезпечується під час реалізації наступних педагогічних умов [78, с. 312]:

- актуалізація у старшокласників особистісного сенсу до оволодіння основами економічної культури;

- інформаційна наповненість просторово-часових меж сприйняття старшокласниками механізмів функціонування економіки як системи;

- використання сукупності форм та методів активного навчання старшокласника як суб'єкта власного розвитку;

- організація соціально-орієнтованої економічної діяльності старшокласників;

- облік індивідуальних та психофізіологічних особливостей при формуванні якостей особистості, необхідних у соціально-орієнтованій економічній діяльності.

Отже, економічна культура розглядається як цілісна особистісна освіта, що характеризується високим рівнем оволодіння економічними знаннями та

вміннями, сформованим соціально-цілісним ставленням до економіки, до її предметів, властивостей, результатів, розвиненими якостями особистості, що дозволяють їй найбільш повно реалізовувати себе в пізнавальній та соціально-орієнтованій діяльності.

1.2. Компоненти економічної культури старшокласників

Економічна культура як важливий фактор економічного і суспільного розвитку загалом привертає все більшу увагу суспільствознавців різних напрямків: соціологів, культурологів, економістів, психологів. Посилення уваги до питань економічної культури об'єктивно зумовлено закономірностями сучасного етапу економічного та соціального розвитку суспільства. Як у суспільних відносинах загалом, так і в економічних зокрема, сьогодні є важливими чинниками такі рідкісні ресурси, як моральність і духовність. Тому сьогоднішні економічні реалії не можуть бути осмислені поза врахуванням їхнього соціокультурного контексту.

Економічна культура особистості є наскрізною характеристикою інших видів культур, їх складовим елементом, оскільки економічне, правове, екологічне, моральне, трудове, естетичне та інші види свідомості особистості – невід'ємна частина єдиної свідомості особистості. Економічна освіта та формування економічної культури утворюють основи громадянської самосвідомості, глибокої поваги до загальнолюдських цінностей, а також формують морально-ціннісні мотиви економічної діяльності – мотиви соціальної відповідальності, творчої співпраці у діяльності, досягнення міцного соціально-професійного статусу [1, с. 8]:

Економічна культура особистості – індивідуальний спосіб освоєння економічної системи суспільства або економічної реальності або спосіб інтеграції особистості в економічну систему суспільства, індивідуальний тип економічної діяльності. З точки зору структурно-функціонального аналізу в економічній культурі особистості можна виокремити три основні компоненти:

1) економічні знання, 2) економічні ціннісні орієнтації та норми, 3) економічну поведінку (стереотипи та установки). З погляду динамічного підходу економічна культура особистості є конкретно історичний індивідуальний тип чи спосіб економічної діяльності конкретного індивіда. У цій діяльності взаємно опосередковують одна одну економічну свідомість та економічну поведінку, а в економічній свідомості здійснюється взаємодія економічної ідеології та економічної психології. Загальне поняття економічної культури особистості з одного боку є персональною конкретизацією поняття суспільної економічної культури. З іншого боку, це поняття саме є теоретичною абстракцією, не містить у собі характеристики економічної культури конкретної особистості, тобто не несе у собі соціально-історичної та мікросоціальної конкретизації [19, с. 46]:

Підготовка грамотної та підприємливої особистості постала перед економічно освітою порівняно недавно, але від її вирішення багато в чому залежить майбутнє країни. Зростаюче покоління має не лише розуміти основні закони функціонування сучасної інноваційної економіки, але й мати набір компетенцій для ефективної підприємницької, споживчої діяльності та успішної участі у соціально орієнтованих економічних відносинах. На етапі навчання та виховання у школі здійснюється поступова інтеграція розрізнених економічних знань, умінь, досвіду економічної діяльності, набутих у повсякденному житті, при вивченні шкільних дисциплін та формування компонентів економічної культури старшокласників: когнітивного (економічні знання), операційно-діяльнісного (способи економічної діяльності), креативно-діяльнісного (досвід творчої діяльності у сфері економіки), емоційно-ціннісного (емоційно-ціннісні відносини у сфері економіки), особистісного (економічно значущі якості особистості). Системо утворюючим чинником формування економічної культури у шкільництві є когнітивна готовність до професійного самовизначення, що дозволяє орієнтуватися у потоці інформації, знаходити необхідних відомостей і застосовувати на вирішення завдань, зокрема економічного характеру. Розглянуті інтеграційні процеси

забезпечуються включенням учнів у вирішення економічних завдань, які передбачають пошук раціонального рішення, його обґрунтування не лише економічною ефективністю, але й з моральних цінностей, і навіть використанням проєктних, ігрових методів навчання й виховання, які передбачають можливість альтернативного вибору та спрямованих на формування передумов економічної компетентності [25, с. 49].

Структурні елементи економічної культури – це знання, мислення, економічні цінності, які становлять єдине ціле і формуються багато в чому на основі прикладних економічних знань, які необхідно формувати через економічні компетенції, котрі включають фінансову, підприємницьку, споживчу грамотність, підприємницькі навички. Так, зокрема у розвинених країнах здійснюється стратегічна політика формування компетенції «підприємливість» у старшокласників і реалізуються концептуальні моделі їх підготовки, тобто активно ведеться впровадження інновацій, з метою модернізації та поглиблення процесу навчання старшокласників. Нами виявлено декілька напрямків, орієнтованих на формування економічної культури та компетенції «підприємливість» у старшокласників однієї з універсальних (метапредметних) компетенцій, здатних ефективно вирішувати проблеми свого працевлаштування та кар'єрного розвитку, створювати власний бізнес та приймати грамотні рішення з фінансових та економічних питань та готового до інноваційної діяльності.

До них можна віднести [27, с. 32]:

- проєктне навчання, що ґрунтується на інноваціях;
- навчання через дослідження (хто навчається - уточнює завдання, шукає інформацію, подає результат, формулює критерії оцінки та разом з учителем оцінює успішність виконання завдання);
- навчання через досвід;
- дизайн-орієнтоване навчання, що стимулює інновації і виходить за межі сучасних навичок спілкування, творчості та комп'ютерної грамотності,

проблемне навчання, автентичне навчання (створення ситуацій, наближених до реальних);

– кооперативне навчання, цифрові технології, що реалізуються в комплексі та доповнюють один одного.

Економічна спрямованість освітнього процесу здійснюється завдяки інваріантності та варіативності програм, спрямованих на соціально-економічну підготовку старшокласників, що дозволяє забезпечити внутрішньопредметну економічну наповнюваність та міжпредметний взаємозв'язок дисциплін, що вивчаються, розширити спектр предметів, що пропонуються на вибір.

Вирішити проблему формування компетенції «підприємливість» у старшокласників за умов компетентнісного підходу можна лише у межах спеціально організованого освітнього процесу з безпосередньою участю бізнесу. Багато компетенцій, необхідних для досягнення фінансової незалежності у дорослому житті, такі як орієнтація на майбутнє, саморегулювання, самооцінка, розвиваються в ранньому віці [34, с. 136].

У зв'язку з цим певний інтерес може представляти структурований передовий практичний досвід зарубіжних країн (США, Канади та Китаю) щодо вирішення проблеми формування компетенції «підприємливість» у старшокласників, оскільки у цих країнах склався методологічний та технологічний потенціал, розроблені способи, форми та методи організації практичної діяльності, спрямовані на формування економічної культури. Нам видається, що успіх вирішення цієї проблеми полягає в чіткому розумінні того, якими новими знаннями учні повинні володіти, що вони повинні вміти робити, щоб старшокласники бачили конкретний результат застосування своїх знань, умінь і навичок, сформованого мислення тощо [84, с. 469].

Зміст економічної культури старшокласника розкривається через єдність основних її компонент [15, с. 121]:

- когнітивного,
- особистісного,

- мотиваційно-ціннісного,
- діяльнісно-практичного компонентів.

Когнітивний компонент включає систему концентрованих економічних понять, уявлень, поглядів, ідей та характеризує економічні знання особистості. Економічні знання – це результат процесу пізнання економічних категорій та законів економічного розвитку, їх адекватне відображення у свідомості людини у вигляді понять, уявлень, суджень та висновків виступають як сукупність уявлень про процеси виробництва, обміну, розподілу та споживання товарів і послуг, про економічні взаємозв'язки між різними елементами суспільства та перспективи соціально-економічного розвитку. Економічні знання формують уявлення про економічні взаємозв'язки в навколишньому світі, закономірності розвитку економічного життя суспільства. На їх основі розвиваються економічне мислення та практичні вміння економічно грамотного, морально обґрунтованої поведінки, значущі за сучасних умов економічні якості особи [47, с. 103].

Водночас, економічні знання – сукупність економічних уявлень про виробництво, обмін, розподіл і споживання матеріальних благ, вплив економічного життя на розвиток суспільства, про шляхи і форми, методи, що сприяють сталому розвитку суспільства. Вони є важливим компонентом економічної культури та формують уявлення про економічні взаємозв'язки в навколишньому світі, закономірності розвитку економічного життя суспільства. На їх основі розвиваються економічне мислення та практичні вміння економічно грамотної, морально обґрунтованої поведінки, значущі в сучасних умовах економічні якості особистості. Саме економічні знання є регулятором економічної поведінки та основою формування економічної культури, оскільки вони сприяють оновленню ціннісних орієнтацій, норм і потреб суспільства, що змінюється.

Знання основ економіки дозволяє людині відчувати себе в сучасному суспільстві впевнено та вільно. Формування економічних основ дозволить учням вибрати професію, ґрунтуючись не тільки на своїх перевагах, але й

розуміти, наскільки ця професія популярна. Одним із суттєвих питань економічної підготовки учнів є формування економічного мислення. Економічне мислення – це процес відображення економічних відносин у свідомості людей, засвоєння ними економічних знань та їх прояви у свідомій економічній діяльності. Говорячи про структуру економічного мислення можна виокремити три складові: пізнання економічної дійсності; засвоєння узагальненої інформації про явища, категорії та закони суспільного виробництва; втілення думок у дії, реалізація мислення в економічній поведінці. Участь у праці створює умови для реального прояву кмітливості, діяльності, обачності, оперативності; тих аспектів, котрі є основою економічного мислення. Економічна свідомість молоді складається зі знань, отриманих у школі, із засобів, уявлень про ринок та реалій сьогоденної економічної дійсності [64, с. 33].

Особистісний компонент включає економічно значущі якості особистості: підприємливість, самостійність, господарність, організованість, діловитість, прагнення самореалізації, ощадливість, конкурентоспроможність, цілеспрямованість, наполегливість, ініціативність. Реалізація особистісної компоненти передбачає формування економічної компетентності старшокласників як інтегративної якості особистості, що характеризується єдністю теоретичної та практичної готовності та здібності учня до здійснення позитивного досвіду в галузі пізнавальної та соціально-орієнтованої економічної діяльності, що дозволяє йому творчо самореалізуватися. У результаті освіти в школяра має бути сформульована певна цілісна особистісна якість, що дозволяє йому успішно виконувати завдання, вирішувати проблеми, взаємодіяти з іншими людьми. Ця якість може бути визначена як економічна компетентність. У цьому сама ідея цілісності під час розгляду компетентності фіксується багатьма дослідниками – розробниками стратегії модернізації змісту загальної освіти. У такому розумінні економічна компетентність є особистісною, інтегративною якістю школяра, що проявляється у вирішенні стандартних і особливо нестандартних завдань у повсякденному житті.

Економічна компетентність проявляється у діях, діяльності, поведінці та вчинках людини. Формування економічної компетентності старшокласників у процесі економічної освіти – процес багатофакторний, що характеризує його особистісне становлення як суб'єкта соціально-економічних відносин. Особистісний компонент характеризує школяра з позиції його активності, дієвості та відображає прагнення до самовдосконалення, що вимагає необхідної мобілізації працьовитості. Цей компонент відображає формування у старшокласника важливих особистісних якостей, наприклад, розвиток творчих здібностей, що дозволяють виконувати складні справи та завдання, отримувати певний результат у соціально-прикладній діяльності, мобілізувати свої сили та прагнення для досягнення поставлених цілей та подолання різного ступеня складності поставлених завдань. Економічна компетентність є особистісною, інтегративною якістю школяра, що проявляється у вирішенні стандартних і особливо нестандартних завдань у повсякденному житті. Економічна компетентність проявляється у діях, діяльності, поведінці та вчинках людини [4, с. 16].

Формування економічної компетентності старшокласників організовується в рамках цілісного педагогічного процесу під час вивчення суспільствознавства, економічної географії, історії, факультативів з економіки у профільних класах, технології, а також у позаурочних формах роботи загальноосвітніх освітніх закладів. Способи організації навчального матеріалу та взаємопов'язаної діяльності учня та учителя обираються відповідно до контексту шкільного предмета та форми його організації. Проникнення в сутність та зміст економічної компетентності старшокласників дозволяє констатувати той факт, що економічна компетентність представляє безперечний інтерес для дослідників різних наук, а педагогіки особливо. Це зумовлено тим, що від ступеня розвиненості економічної компетентності залежить перспективне особистісне професійне становлення учнів, їх соціалізація, адекватна мобільність у навколишньому світі.

Мотиваційно-ціннісний компонент включає мотиви, переконання, інтереси, цінності, соціально-ціннісне відношення до економічних явищ і визначає економічну спрямованість особистості та включає різні сторони взаємодіючих економічних потреб, інтересів, цінностей та соціальних установок. Мотиваційний компонент характеризується набором мотивів життєдіяльності особи, що визначається економічною спрямованістю та участю особистості в різних сторонах взаємодіючих економічних потреб, інтересів і соціальних установок. Розвиток мотиваційного компонента залежить від соціальних умов життя та діяльності особистості, є результатом її спілкування і взаємодії з іншими суб'єктами діяльності. Мотиваційний компонент характеризується проєктуванням життєвих устремлінь особистості відповідно до загальнолюдських, зокрема. і економічних, цінностей, він спонукає, стимулює і надає зміст конкретній діяльності учня. Ця система передбачає сукупність мотивів, що з змістом вчення (пізнавальні мотиви); з формуванням професійно значущих якостей особистості, і навіть мотивів, що з потребою у максимальній реалізації особистісно-значимих цілей у житті (потреба у саморозвитку, самореалізації особистості) [65, с. 53].

Діяльнісно-практичний компонент показує включеність особистості до процесу економічної діяльності, де людина реалізує економічні інтереси, забезпечує задоволення окремих потреб. Своєю чергою, зміст економічної діяльності потребує певної економічної підготовки, що передбачає виховання у членів суспільства зацікавленості в ефективності економічної діяльності і включає сукупність умінь та навичок практичної економічної діяльності (розробка бізнес-плану, дотримання економічної доцільності в організації діяльності, аналіз).

Практичний компонент розкриває ступінь оволодіння методами, прийомами та способами пізнання економічної дійсності, розвитку та формування в учнів комплексу аналітичних, прогностичних, організаторських, комунікативних, дослідних, креативних умінь, що допомагають оперувати економічними знаннями у процесі різних видів економічної діяльності. Цей

компонент визначається не лише наявністю умінь творчої діяльності, але й володінням технологією ефективного формування усвідомлених та оперативно застосовуваних економічних знань у різноманітних стандартних та нестандартних ситуаціях. Практичний компонент характеризує також здатність самостійно виробляти шляхи вирішення економічних проблем та завдань, тобто постійну готовність особистості старшокласника до відкриття нових систем дій та операцій у ході навчання та виховання, а також позитивну мотивацію до них. Практичний компонент передбачає впровадження активних методів навчання, діалогічних та проблемних форм організації навчального процесу [41, с. 46].

Відповідно до компонентів економічної культури старшокласників нами було виділено критерії її сформованості [14, с. 17]:

- когнітивний (показники: знання економічних категорій та законів економічного розвитку, що широко застосовуються в сучасній ринковій економіці);
- креативно-діяльнісний (показники: елементарні вміння дослідницької діяльності, у тому числі проєктної; здатність прогнозувати нескладні економічні явища та обґрунтовувати прогнози);
- емоційно-ціннісний (показники: система економічних потреб та інтересів; ціннісне ставлення до праці, продуктів праці, природного середовища, часу; прагнення до набуття знань, умінь, навичок у сфері економіки);
- особистісний (показники: працьовитість, раціональність, ощадливість, заповзятливість, емпатія).
- операційно-діяльнісний (показники: вміння застосовувати знання при вирішенні економічних завдань, при доказі суджень з економічних питань; вміння пошуку та систематизації економічної інформації; економічні вміння, необхідні в особистому житті; вміння раціональної організації праці).

Відтак, за потенційних можливостей шкільного освітнього процесу, ми спостерігаємо те, що учні не мають достатнього рівня економічної культури,

економічні знання здебільшого носять теоретичний характер, відірваний реальної дійсності. У зв'язку з цим, виникла проблема формування таких цінностей, які сприяють моральній стійкості школярів до негативних явищ ринкової економіки. З цього випливає, що необхідність підвищення рівня економічної підготовки особистості набуває особливої значущості і вимагає ефективного педагогічного керівництва процесом формування економічної культури школярів.

1.3. Функції економічної культури у формуванні креативності старшокласників на уроках технологічного профілю

Сучасні тенденції розвитку суспільства, глибокі соціально-економічні зміни ставлять перед системою освіти завдання формування економічної культури школярів. Випускники загальноосвітніх установ повинні вміти орієнтуватися в економічних питаннях, вирішувати різні економічні ситуації, дотримуватися норм громадянської економічної поведінки, мати ділові якості, моральну стійкість до негативних явищ ринкової економіки. Від сформованості їхньої економічної культури багато в чому залежатиме вирішення проблем економічної стабільності суспільства. Економічна культура суспільства є органічною складовою культури у широкому значенні слова, під якою розуміється історично певний рівень розвитку суспільства, творчих сил і здібностей людини, виражений у типах і формах організації життя та діяльності людей, а також у створюваних ними матеріальних та духовних цінностях [8, с. 32].

Сутність економічної культури та її місце у системі інших явищ суспільного життя найповніше розкривається через аналіз її функцій. Чітко диференціювати функції економічної культури досить складно. У науковій літературі щодо цього немає єдиної думки. Так, Е. Костишин виокремлює пізнавальну, світоглядну, виховну та інформаційну функції економічної культури. І. Ахновська розглядає селективну, накопичувальну, трансляційну

та інноваційну функції. Зокрема пізнавальна функція, що реалізується через економічні ідеї, погляди та уявлення, спрямована на поглиблення економічних знань, та розвиток економічного мислення; перетворююча сприяє перетворенню сукупності знань на переконання через діяльність, а також самопізнання та самореалізації особистості; культуроподібна, спрямована на збереження, передачу, відтворення та розвиток культури; інтегративна показує, що культура як чинник диференціації індивідів, а й завдяки перетворюючій діяльності економічна культура взаємопов'язана з усіма компонентами культури особистості. На наш погляд функцією, що доповнює, є соціалізуюча, котра сприяє розвитку прагматичних і моральних якостей особистості і виражається в соціальній активності та пристосуванні індивіда до умов навколишнього середовища [1; 40].

Існують різні підходи до виокремлення основних функції економічної культури: адаптаційної, нормативної і трансляційної [53, с. 19].

Адаптаційна – культурні норми, цінності, стандарти поведінки дозволяють індивіду адаптуватися до соціально-економічних обставин життя, що трансформують індивідів.

Нормативна – визначення стандартів і правил поведінки в економічній діяльності допомагає стабілізувати суспільне життя і надати йому стійкість. Нормативна функція корелює з адаптаційною функцією. Ідеали, заборони, правові норми, які містяться в економічній культурі, допомагають людині знайти стабільний і надійний орієнтир для вибору змісту та форм своєї економічної поведінки. Стандарти і правила поведінки сприяють становленню економічних інститутів, своєчасному вирішенню економічних проблем.

Трансляційна – передача з минулого в сучасність цінностей і норм (норм споживання, розподільчих та інших економічних дій). Вона створює можливість для того, щоб молоде покоління могло вести конструктивний діалог, передавати свій досвід ведення господарської діяльності. Економічна культура як система цінних суб'єктивних установок особистості і суспільства залежить від характеру економічних відносин. Економічна культура включає

норми, що стабілізують відносини і вчинки людини. Сюди належать організованість, дисципліна, управління колективами. Вони мають цілком прагматичний характер. Зміцнення економічної культури суспільства і держави сприяє посиленню конкурентоспроможності суб'єктів господарювання у сфері економіки, підвищенню якості товарів, послуг, оптимізації співвідношення «ціна – якість», відповідальному споживанню.

Існують інші підходи до визначення функцій економічної культури [74, с. 56]:

а) пізнавальна (дозволяє накопичувати знання про господарсько-побутову життєдіяльність суспільства та окремих індивідів; реалізується через економічні ідеї, погляди та уявлення, спрямовані на поглиблення знань);

б) культуро-утворююча (забезпечує збереження, відтворення та розвиток культури особистості; дозволяє людині не тільки актуалізувати наявні у неї внутрішні потенціали, але й заповнювати їх у структурному, змістовному, ціннісно-смісловому плані);

в) світоглядна (складається з економічних поглядів, ідей, ідеалів, переконань; реалізується в характері життєдіяльності особистості, спрямованому на усвідомлення та перетворення себе та навколишнього світу);

г) ціннісна (перетворює сукупність знань на переконання через діяльність, сприяє морально-ціннісному самовизначенню особистості, відбиваючи якісний стан економічної культури як системи цінностей);

д) виховна (дозволяє розглядати формування особистості, здатної адаптуватися у нових соціально-економічних умовах).

Узагальнивши теоретичні підходи до визначення функцій економічної культури ми їх систематизували наступним чином: адаптаційна, пізнавальна, нормативно-регуляційна, трансляційна, селекційна, інноваційна, цілепокладання, інформаційна, комунікативна, мотиваційна та мобілізуюча [78, с. 312].

1. Адаптаційна функція дозволяє індивідам на основі цінностей і норм, що склалися, пристосовуватися до існуючих у суспільстві соціально-

економічних умов, типів і форм економічної поведінки, а також впливати на навколишнє соціально-економічне середовище відповідно до своїх потреб.

2. Пізнавальна функція проявляється у розширенні знань про заборони, ідеали, правові та трудові норми, що дозволяє орієнтуватися у формах та видах трудової поведінки, її спрямованості.

3. Нормативно-регуляційна функція економічної культури виявляється у наступному: виступаючи як сукупність норм, ідеалів, зразків поведінки тощо, вона нав'язує індивідам певний спосіб життя, формує їх установки, цінності, норми, рольові очікування і претензії.

4. Трансляційна функція виконує роль передачі досвіду, знань, умінь, накопичених минулими епохами та поколіннями, формує певною мірою і зразки майбутньої економічної поведінки.

5. Селекційна функція економічної культури дозволяє виявляти та відбирати ті цінності та норми, зразки поведінки, які найбільшою мірою відповідають зміненим соціально-економічним умовам та необхідні в ринковій системі господарювання.

6. Інноваційна функція економічної культури – це супутник ринку та конкуренції. Якщо дана функція не реалізуватиметься і не відповідатиме вимогам суспільного прогресу, то настане застій і поразка в конкурентній боротьбі як між окремими виробниками, галузями, так і в усій економіці.

7. Функція цілепокладання надає можливість людині сформулювати ближні, середні та далекі перспективи (соціальні цілі) і відповідно орієнтуватися на нові цінності та можливості, які дозволять з меншими витратами досягти поставлених соціальних цілей.

8. Інформаційна та комунікативна функції забезпечують індивіда, групу, суспільство правдивою, достовірною та об'єктивною інформацією, що дозволяє забезпечувати ефективну економічну діяльність.

9. Мотиваційна функція економічної культури формує певний вид і тип усвідомленої економічної поведінки, вносячи у вид поведінки певний сенс.

I, безумовно, економічна культура виконує найважливішу функцію – мобілізуючу, котра спонукає як окремих індивідів, групи людей, так і великі спільноти мобілізувати свою волю, інтелект, почуття тощо. задля досягнення значних соціальних та економічних цілей.

Тим не менше, такі підходи до визначення функцій економічної культури у формуванні профорієнтаційної позиції старшокласників та креативності на уроках «Технологій» не суперечать один одному, а лише доповнюють напрями реалізації основ отриманих знань з економіки. Ми розглядаємо економічну культуру старшокласника як інтегративну особистісну освіту суб'єкта, що включає систему економічних знань, умінь, навичок, інтересів, мотивів, цінностей, значущих якостей, які характеризують його готовність до ефективної участі у виробничо-економічній діяльності, у повсякденному житті, до успішної адаптації до умов ринкової економіки, що змінюються. Виходячи з аналізу специфіки вікових особливостей старшокласників, ми вважаємо, що саме цей віковий період найбільш сприятливий для реалізації функцій їхньої економічної культури [69, с. 42].

Головною метою сучасної школи як соціального інституту є перехід від освоєння учнями знань, умінь та навичок у рамках конкретних дисциплін до формування компетенції «навчити вчитися» за допомогою універсальних навчальних процесів. Поряд із цим важливим є і різнобічний розвиток дітей, у тому числі творче, а також їх пізнавальних інтересів, навчально-пізнавальної компетенції, навичок самоосвіти, здатність до самореалізації економічної культури особистості, розвитку творчого потенціалу особистості на уроках шкільного предмету «Технології». При цьому досвідчений педагог заряджає учнів любов'ю до предмета, передає досвід, знання, уміння, накопичені минулими епохами та поколіннями, формує певною мірою і зразки майбутньої економічної поведінки реалізуючи трансляційну функцію економічної культури.

Безсумнівно, що благодатні умови для трудового виховання виникають на заняттях з предмету «Технології». Цьому сприяє активне включення учнів в

продуктивну та суспільно корисну працю за допомогою пізнавальної функції економічної культури, котра дозволяє використовувати знання про господарсько-побутову життєдіяльність суспільства та окремих індивідів і реалізується через економічні ідеї, погляди та уявлення, спрямовані на поглиблення знань. Основними завданнями учителя є формування початкових знань та уявлень про навколишнє світі, засвоєння основних економічних понять, законів, вміння грамотно вживати економічні терміни, аналізувати та проєктувати економічні явища та процеси, вміння працювати з джерелами інформації, застосування отриманих знань практично [41, с. 23].

Водночас на уроках «Технологій» реалізується можливість більш глибокого та змістовного знайомства з теорією економічної науки, історичними причинами сучасних економічних процесів. Учні опановують початкові навички професій, які безпосередньо пов'язані з економікою. Економічна освіта профільного рівня зумовлюється типом освітнього закладу, спеціалізацією, первісною підготовкою школярів.

При цьому важливим питанням педагогічного проєктування є визначення ефективності освітньої діяльності, пов'язаної з формуванням економічної культури школярів в умовах загальноосвітнього закладу. Для її визначення необхідні досить чіткі та однозначно трактовані критерії та показники на рівні оцінювання [30, с. 44]:

- а) знань – когнітивного компонента;
- б) умінь – змістовно-операційного компонента;
- в) навичок самооцінки – оціночно-рефлексивного компонента;
- г) навичок спілкування – комунікативного компонента.

Окрім зазначених критеріїв, у сучасних літературних джерелах окремо виділяють показники ефективності та успішності економічної освіти на основі його завдань в освітній сфері. Ці показники дозволяють оцінювати базові знання учнів про принципи та закономірності функціонування сучасної економіки, елементарні вміння в організації та веденні підприємницької – трудової діяльності; свідомість та усвідомленість свого власного

індивідуального економічного потенціалу, наявність чіткого та мотивованого інтересу до економічних проблем, усвідомленої потреби в економічних знаннях, прагнення цивілізованого підприємництва. Водночас, критичне економічне мислення школяра формується також у сім'ї, у найближчому соціальному оточенні як система поглядів та уявлень, наприклад, щодо того, як необхідно планувати та вести сімейний бюджет, як краще витратити гроші, які економічні пріоритети існують, як можна заробляти на життя, що необхідно виробляти насамперед.

У процесі формування економічної культури виникає низка критеріїв сформованості основних економічно значимих якостей в учнів, котрі реалізуються на уроках «Технології». І. Сасова пропонує користуватися такими критеріями оцінки економічної підготовленості школярів [77, с. 49]:

- рівень знань основних напрямів економічної спрямованості суспільства на сучасному етапі;
- оволодіння комплексом економічних понять, категорій, законів, доступних цьому віку школярів;
- ступінь оволодіння економічними вміннями, спрямованими на удосконалення виробництва та праці, отримання більш високих показників (уміння планувати діяльність);
- раціонально використовувати засоби праці, вміння цінувати та грамотно планувати час, використовувати сучасні технології у практичній діяльності;
- аналізувати хід та остаточні результати роботи;
- рівень сформованості економічно важливих якостей особистості (працелюбність, ощадливість, економність, розважливість, організованість, діяльність, дисциплінованість, відповідальність тощо).

З метою дослідження динаміки розвитку у школярів економічно значущих аспектів Москаленко В.В., Шайгородським Ю.Ж., Міщенко О.О. була розроблена система оцінок та критеріїв. Як критерії виділено наступні показники [53, с. 46-48]:

1. Усвідомлення необхідності економічно значимих аспектів особистості для підвищення ефективності своєї економічної діяльності.
2. Систематичне використання та застосування економічно значимих аспектів у економічній діяльності.
3. Наявність організаторських здібностей у здійсненні економічної діяльності.
4. Наявність уміння аналізувати результати своєї економічної діяльності.
5. Наявність уміння планувати свою економічну діяльність.
6. Наявність уміння виділяти резерви підвищення ефективності своєї економічної діяльності.
7. Самостійність розв'язання економічних завдань.
8. Активність та креативний підхід до підготовки та проведення економічної операції.
9. Швидкість виконання економічних операцій.

Виходячи з даних показників, важливими при формуванні основ економічної культури школярів у рамках вивчення шкільної програми з «Технології» на наш погляд, є [79, с. 67]:

- опанування основних економічних понять, категорій, законів, адаптованих до певного віку школярів.
 - засвоєння важливих економічних умінь, які необхідні для адаптації до сучасних умов (планування діяльності, самостійне прийняття рішень, раціональне використання свого часу, вміння аналізувати результати своєї економічної діяльності).
 - самостійність розв'язання економічних завдань.
 - формування основних економічно важливих особистісних якостей (працелюбність, відповідальність, комунікабельність, організованість тощо.).
- Ці критерії дозволять учителю не лише об'єктивно оцінювати рівень сформованості економічної культури школяра. За їх допомогою учень самостійно зможе оцінювати рівень пізнання, розуміння та навчання за даною дисципліною. У тому числі, самооцінювання буде основною функцією з

коригування навчальної діяльності, до того ж самоаналізом здібностей школяра.

Внаслідок цілеспрямованої освітньо-виховної роботи старшокласників на уроках «Технології» повинні засвоїти соціальний досвід морально-економічних відносин [43, с. 8]:

- знання та практичне застосування основних економічних понять та законів;
- ідеї морально-економічних цінностей у народній педагогіці в та у працях великих мислителів минулого;
- уявляти вектор економічного розвитку свого міста, регіону, країни;
- критично оцінювати нові та старі напрями в економічних системах;
- правильно оцінювати наявність у собі економічно значимих аспектів;
- прогнозувати своє професійне майбутнє.

Таким чином, реалізація функцій економічної культури старшокласників на уроках «Технології» передбачає виконання не тільки ролі соціальної пам'яті, але у сфері економіки та економічних відносинах; накопичує взірці економічної поведінки, активності у сфері праці; транслює з минулого у сучасність цінності та норми, що лежать в основі економічних відносин, у сфері праці, розподілі та споживанні; переглядає цінності та норми, що регулюють розвиток економіки, створює нові форми поведінки – організаційна поведінка, корпоративна культура, зразки поведінки на підприємствах різних форми власності з урахуванням кон'юнктури ринку.

РОЗДІЛ 2.

МЕТОДИКА ВИХОВАННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ КУЛЬТУРИ СТАРШОКЛАСНИКІВ НА УРОКАХ ТЕХНОЛОГІЙ

2.1. Економічна підготовка учнівської молоді на уроках технологій як основа економічної культури

У зв'язку з корінними змінами економічного характеру в суспільстві, сформованими ринковими відносинами, котрі визначають інтерес до оволодіння основами сучасних економічних знань і до пізнання економіки як науки, виникла об'єктивна потреба у формуванні економічної культури школярів. Цим зумовлена необхідність організації економічного навчання та виховання у загальноосвітній школі. Останніми роками в українській школі інтенсивно використовуються нові освітньо-виховні технології, розглядаються інноваційні підходи до здійснення освітньої та виховної роботи у цьому напрямі [20, с. 34].

Підготовка учнівської молоді до провадження економічної діяльності є дуже складною, багатоплановою, тому при дослідженні цієї проблеми необхідно використовувати системний підхід. Система необхідна, по-перше, тому що, з погляду філософії, частина є відносно самостійний компонент, що має особливі властивості і виконує специфічну функцію в системі цілого. Не пізнавши цілого, не можна правильно розробити частини, оскільки закони, що визначають розвиток елементів, не є наперед окресленими, а виникають у процесі взаємодії цілого з частинами в силу об'єктивної необхідності. По-друге, система необхідна, оскільки забезпечує безперервність спеціального впливу, що є необхідною передумовою для поступального розвитку в учнів готовності до здійснення певної діяльності та попередження регресивних явищ, зумовлених різними об'єктивними і суб'єктивними чинниками.

На сьогодні у загальноосвітніх школах склалася певна система економічного виховання молодого покоління, яка включає [28, с. 69]:

- економічне виховання в процесі загального політехнічного навчання;
- економічне виховання у процесі суспільно-корисної, продуктивної праці;
- економічне виховання під час позакласної виховної роботи з учнями;
- економічне виховання у сім'ї.

У економічному вихованні зростаючого покоління навчання відіграє вирішальну роль. Воно виконує функції передачі та засвоєння економічних знань, умінь, навичок, формування економічного мислення, переконаності та економічно значущих якостей особистості. Навчання знайомить учнів із економічними потребами та інтересами суспільства і сприяє вихованню у дітей економічно усвідомленого ставлення до праці, її результатів, природного середовища та часу. У процесі навчання у дітей формується світогляд, розвиваються творчі сили та здібності, виховуються характер та моральні риси особистості через формування економічної культури, що нерозривно пов'язане з трудовим навчанням, оскільки саме у праці практично перевіряються знання, формується організованість, відповідальність та інші, економічно важливі якості особистості. Саме тому, реформа школи передбачає покращення трудового виховання та професійної орієнтації школярів на утримання навчання з продуктивною працею, доповнити загальну середню освіту молоді загальною професійною освітою [47, с. 103].

Економічна підготовка минулих років представлялася найчастіше як сукупність заходів, у яких учні виступали у ролі слухачів, а не активних учасників. На наш погляд, цього мало, щоб процес навчання та пізнання був ефективним. Мисленнєва діяльність починає здійснюватися продуктивніше за безпосередньої участі у процесі освіти, шляхом самостійного вирішення проблемних ситуацій та знаходження різних шляхів їх розв'язання. Серед найпопулярніших методів економічної підготовки є перенесення з навчальної діяльності учителя на пізнавальну діяльність учнів, підвищення результативної роботи учнівської молоді, реалізація принципу активності особистості навчання. Так більш продуктивно вивчаються питання економіки, коли праця

школяра є продуктивною. Основними елементами при цьому вважається планованість, рентабельність.

Можливість вивчення окремих економічних понять та набуття економічних навичок закладено в освітній галузі «Технології», до структури якої включено питання економічної освіти та виховання. Саме трудова, профільна, професійна освіта, суспільно-корисна праця, продуктивна праця дозволяють не лише надавати, розширювати та поглиблювати економічні знання та вміння, але й забезпечувати закріплення їх на практиці у процесі реальної трудової діяльності.

Програма освітньої галузі «Технології» включає навчальний модуль «Основи підприємницької діяльності», котрий передбачає вирішення завдань, пов'язаних із включенням учнів до економічної діяльності та економічних відносин на основі освоєння ними основ бізнесу, формування первісних уявлень про нові форми організації та стимулювання праці у виробництві, раціональної організації трудового процесу, планування своєї праці. «Основи підприємницької діяльності», передбачають вивчення базових знань про особисту, сімейну економіку, підготовку до виробничо-економічної діяльності. Зміст цього курсу підбирається з урахуванням сучасних потреб школяра для того, щоб він був підготовлений до життя і праці у суспільстві, зміг знайти своє місце у різноманітні економічних відносин; міг самостійно вирішувати економічні питання повсякденного життя, а також адаптуватися до змін зовнішнього середовища [76, с. 23].

Економічна діяльність може носити як пізнавальний, так і творчий характер, що досягається головним чином у процесі трудового навчання на уроках «Технологій». Увага звертається насамперед на наступне [80, с. 18]:

- організація робочого місця – наявність та раціональне розташування необхідного обладнання, інструментів, пристроїв, матеріалів;
- забезпеченість технологічною документацією – кресленнями, картками-завданнями;

– організація трудового процесу – планування трудової, в тому числі економічної діяльності;

– виконання роботи у певних рамках часу, контроль якості виконання.

Економічна підготовка учнівської молоді має забезпечити вирішення цілого комплексу завдань [43, с. 14]:

- 1) озброювати школярів економічними знаннями, вміннями та навичками;
- 2) включати учнів у справжні виробничі відносини, забезпечувати можливість реальної економічної діяльності;
- 3) прищеплювати навички раціональної організації та використання бюджету часу;
- 4) виховувати економне, свідоме ставлення до продуктів праці, матеріальних цінностей та навколишнього середовища;
- 5) формувати вміння порівнювати потреби з економічними можливостями їхнього задоволення;
- 6) формувати вміння працювати і жити у колективі;
- 7) виховувати прагнення до технічної творчості, що забезпечує підвищення продуктивності праці та якості роботи;
- 8) домагатися відповідності професійних намірів школярів їхнім особистим інтересам та потребам суспільства.

Вирішення першого з вищезгаданих завдань ускладнюється, як було сказано вище, тим, що у низці шкіл предмет «Основи економічних знань», не викладався. Тому в тих школах, де основи економіки не викладається, одним із напрямів в економічній підготовці школярів є підвищення рівня економічних знань за рахунок посилення міжпредметних зв'язків, особливо з технологією. Використання міжпредметних зв'язків в економічній освіті школярів має педагогічне та методичне значення, оскільки сприяє раціональній постановці навчання, показує взаємозалежність та взаємозв'язок між науками про природу та суспільство, підвищує ефективність економічної освіти.

Аналізуючи друге завдання – включення учнів до справжніх виробничих відносин, розглянемо поняття економічної діяльності, яка має велике значення у формуванні економічного мислення та економічної культури. Економічна діяльність учнів – це свідоме застосування практично сформованих економічних знань, умінь і навиків і прояв економічно значимих якостей особистості. Метою економічної діяльності є створення умов отримання найбільшої кількості суспільно значущого продукту за найменших витрат праці та матеріальних засобів.

До змісту економічної діяльності школярів входить [81, с. 112]:

- планування майбутньої роботи, розрахунок необхідних матеріалів, заготовок, інструментів, пристроїв, вибір необхідного обладнання та визначення режиму його роботи;
- контроль за виконанням технологічних процесів;
- облік та оцінка виробленої продукції за кількістю та якістю;
- техніко-економічний аналіз допущених у роботі прорахунків, пошук та колективне обговорення шляхів та засобів зниження матеріальних та трудових витрат, підвищення продуктивності праці.

Найактивніше вивчаються питання економіки, коли праця є продуктивною, оскільки у процесі створюються певні матеріальні цінності. Обов'язковим елементом у своїй є планованість, нормованість, рентабельність. Велике значення має практичне використання елементів підприємницької діяльності у навчальному процесі. Це може досягатися як з допомогою ділових ігор безпосередньо на уроках технології, так і при навчанні у процесі виробництва корисної продукції. На початку 90-х рр. ХХ ст. в закладах освіти стали утворюватися малі підприємства, котрі виробляли корисну продукцію, що реалізовувалася покупцям. На таких підприємствах могли працювати у позаурочний час і старшокласники. На сьогодні цей напрямок, що включало учнів у реальні виробничі відносини, фактично зійшов нанівець.

Третє завдання економічної підготовки школярів – раціональна організація та використання бюджету часу. На етапі, коли різко зростає потік

інформації та ускладнений зміст різних видів людської діяльності, економія часу має особливо важливе значення. Економне ставлення до часу – невід’ємна умова для розвитку особистості. Невміння зайняти свій вільний час суспільно-корисною діяльністю призводить до недисциплінованості, неорганізованості та навіть до правопорушень. К. Ушинський свого часу рішуче засуджував таке – «проведення часу, коли людина залишається без роботи в руках, без думки в голові, тому що сааме в ці хвилини псується голова, серце та моральність» [77, с. 21].

Четверте завдання економічної підготовки школярів – виховання господарського ставлення до праці та матеріальних цінностей. Випускник школи повинен мати загальне уявлення про сучасні методи господарювання, володіти практичними вміннями та прийомами ощадливості, економності, обачності. Це має виявлятися в небайдужості до всього, що відбувається, в активній життєвій позиції, у свідомому, відповідальному ставленні до праці та її результатів. На сьогодні ця проблема вимагає серйозного посилення уваги з боку школи, виховних установ, засобів, сім’ї.

Наступне завдання економічного виховання школярів – формування у них розумних потреб, викорінення споживчої психології, яка вразила певну частину молоді. Останнім часом ця проблема ще більше загострилася, і одним шкільним вихованням її не вирішити, потрібна чітка програма з боку держави та контроль за її виконанням. Поки що вирішення цього питання покладається на школу. Для того, щоб більш ефективно виховувати розумні потреби, вчителю необхідно знати та враховувати інтереси, стимули та ціннісні орієнтири, мотиви та звички молоді. Важливо навчити молодь порівнювати особисті інтереси зі своїм трудовим внеском та реальними можливостями суспільства. Для цього треба частіше ставити школярів у такі умови, коли вони у процесі власної праці могли б оцінити вартість речі та величину трудових зусиль, витрачених на її виробництво [71, с. 21].

Важливим завданням економічної підготовки є вироблення у старшокласників потреби та вміння жити та працювати в колективі. Виховання

ощадливості, діяльності, підприємливості неможливе без включення школярів у процес колективної діяльності. Колективне виконання трудових завдань виховує в учнів почуття відповідальності за доручену справу, дозволяє за рахунок поділу так операції праці підвищувати продуктивність, використовувати передові прийоми праці. Одним із основних засобів економічного виховання в колективі є спільна участь школярів в організованій продуктивній праці, а також у розподілі та витрачанні коштів, зароблених колективом. Уміння учнів оцінювати результати колективної праці, аналізувати її ефективність, виявляти шляхи підвищення продуктивності праці є запорукою успішної роботи в майбутній трудовій діяльності.

Для формування основних техніко-економічних навичок учням насамперед треба навчитися цінувати час, раціонально використовувати інструменти та матеріали, вміло організовувати свою діяльність, робоче місце, застосовувати передові прийоми та методи праці, швидко та грамотно читати технічну документацію. Істотним завданням економічної підготовки є залучення школярів до технічної творчості. Воно дозволяє побачити ефект від впровадження раціоналізаторських пропозицій, що включає учнів у різного роду розрахунки, показує можливості зниження витрат часу, матеріалів, трудових зусиль, електроенергії тощо від впровадження пристроїв та вдосконалення технологічних процесів [75].

Зміст, методика навчання та організація технічної творчості школярів не має прямого зв'язку з економічним вихованням, але впливає на нього опосередковано. Є достатньо підстав розглядати раціоналізаторську діяльність як один з найважливіших напрямів економічного виховання, тому що результат її виявляється в удосконаленні знарядь і засобів праці, але й у підвищенні економічних показників шкільного та промислового виробництва.

Одним із напрямів економічного виховання учнів можна вважати профорієнтаційну роботу у школі, оскільки правильний вибір професії сприяє підвищенню ефективності та якості праці, а незадоволеність обраною професією призводить до зниження самооцінки працівника та плинності

кадрів. Важливо, щоб учень був постійно зайнятий лише однією справою, а міг пройти практику на кількох місцях. Побути як у ролі виконавця, так і організатора виробництва, щоб відчути «смак» до того чи іншого виду діяльності і визначити, де йому подобається, де кращий результат, до чого є здібності. Економічна спрямованість профорієнтаційної роботи дозволяє знайомити школярів з питаннями економіки та організації виробництва, правильно вибрати професію на основі конкретних даних про галузі та характер діяльності найближчих підприємств, їх потреби у кадрах.

Введення шкільного предмета «Технологій» передбачає формування всіма наявними в арсеналі навчального закладу силами і засобами особистості, що легко адаптується, і яка може жити і працювати в нових соціально-економічних умовах. У ході трудового навчання виникає об'єктивна необхідність використовувати придбані раніше в основах наук поняття, котрі здавалися школяреві абстрактними, розширити та поглибити економічні вміння організації та обліку праці [65, с. 53].

Можливості для формування економічного мислення простежуються упродовж викладання усього предмета «Технології». У процесі виконання різних видів робіт передбачено навчання школярів раціональним способом обробки матеріалів вибору оптимальної технології, економічного режиму роботи обладнання. Розвитку економічного мислення учнів сприяє робота з творчими проєктами. Зразкові теми творчих проєктів мають охоплювати всю область раніше набутих знань, умінь та навичок учнів у комплексі упродовж кожного року навчання, і не лише за технологією та загальноосвітніми дисциплінами, але й з культури, екології, економіки, естетики, сучасного дизайну, ергономіки тощо – усіх тих знань, що придбав школяр за минулий рік та попередній час не лише у школі, але й у сім'ї та суспільстві.

2.2. Методи та прийоми формування економічної культури старшокласників на уроках технологій

Ефективність освітнього процесу багато в чому визначається методикою викладання. Поняття «методика» перекладається з давньогрецької як шлях дослідження, теорія, вчення тобто це спосіб навчання певному освітньому предмету. Роль та значення методики в галузі економічних наук у сучасних умовах постійно зростає. Широке використання уніфікованих методів та перехід на виключно письмовий контроль за засвоєнням школярами предметів вивчення формально знижує роль викладача у безпосередньому процесі навчання. Тим часом рівень підготовки та ефективність навчання перебувають у прямій залежності від взаємодії ланки учитель – учень [60, с. 32].

Проблеми суспільного розвитку, зростання обсягу інформації, підвищення вимог шкільної аудиторії – все це зобов'язує і самих досвідчених учителів систематично вдосконалювати свою педагогічну майстерність. Обов'язок учителя будь-якої дисципліни – навчити учнів активно мислити, сформуванню вміння самим знаходити знання. Знання тільки тоді міцні, коли «набуваються» зусиллями своєї думки, а не просто пам'яттю. Експериментально встановлено, що найефективнішою формою навчання є форма, що ґрунтується на активному включенні школяра у дію з самостійним пошуком знань. Такий процес важливий при вдумливій роботі з будь-якою науковою дисципліною.

При вивченні дисципліни «Технології» у школі застосовуються такі технології, як дебати, дискусії, відкриті лекції. Використовують їх для повідомлення учням нових економічних знань, роз'яснення змісту та значення економічних понять, ознайомлення з організаційно-економічними основами виробництва та перевагами нових форм організації праці. Ці ж методи використовують для роз'яснення вимог з планування робіт, потреб у матеріалах та інструментах; здійснення аналізу процесу та результатів роботи, пошуку шляхів підвищення продуктивності праці тощо [41, с. 34].

До того ж, застосовується і навчальна демонстрація. Цей метод застосовують для розкриття структури економічних понять (собівартість, продуктивність праці, інтенсифікація виробництва тощо); для відображення ефективності технологічних процесів, результативності заходів режиму економії; для роз'яснення системи планування, управління виробництвом шляхом підвищення продуктивності праці, рентабельності виробництва тощо. Навчальна демонстрація включає показ схем, таблиць, плакатів, відео та кінофільмів, а також демонстрацію прийомів найбільш ефективного виконання трудових операцій, впровадження передових прийомів праці, раціонального використання матеріалів тощо.

Для закріплення економічних знань та формування економічних умінь найбільш прийнятні такі методи [31, с. 34]:

1. Вправи (організація робочого місця, економічна розмітка та розкрій матеріалів, дотримання норм часу).
2. Практичні роботи, експеримент, самостійні спостереження (спостереження виробничих процесів та прийомів виконання технологічних операцій; спостереження, порівняння та з'ясування причин різної ефективності результатів трудових процесів тощо).
3. Розв'язання задач (розрахунок заробітної плати, продуктивності праці, ефективності застосування пристроїв, собівартості продукції).
4. Робота з цифровим матеріалом (самостійна добірка цифрових даних із їх аналізом; складання графіків, таблиць, діаграм).
5. Робота з науково-технічною та економічною літературою (економічні словники-довідники, популярна література з економічних питань); складання схем, графіків на основі прочитаного матеріалу.

Визначення вхідного та вихідного контролю рівня сформованості економічної культури старшокласників через призму компонент

Компоненти економічної культури	Показник	Вид завдання	Значення показника	Рівень сформованості компонента
Когнітивний компонент	Рівень економічних знань	Тестування	від 80%	сформовано
			до 80% вірних відповідей	не сформовано
Операційно-діяльнісна компонента	Уміння організувати пошук інформації з економіки, вміння систематизувати та аналізувати отримані дані, вміння аргументувати свої висновки	Задача	100%	сформовано
			менше 100%	не сформовано
Креативно-діяльнісний компонент розкриває елементи показника	Уміння прогнозувати і брати участь у проектній діяльності	Есе	розкриває елементи показника	сформування
			Не розкриває елементи показника	Не сформоване
Емоційно-ціннісний компонент	Ставлення до праці, продуктів праці, природних ресурсів, часу	Кейс	Вирішено	сформований
			Не вирішено	не сформовано
Особистісний компонент	Рівень працьовитості, раціональності, бережливості, підприємливості	Ділова гра	Мета досягнута	сформований
			Мета не досягнута	Не сформована

Сьогодні наповнюються новим змістом поняття «інтерактивні методи навчання», при цьому головну роль відводиться: педагогічній взаємодії; розвитку комунікаційних навичок; розвитку та застосування соціального досвіду людей; співробітництву вчителя та учня. Навчальний процес, що спирається на застосування таких методів навчання, зорганізується з урахуванням включеності до процесу пізнання всіх школярів без винятку.

Загальна діяльність означає, що будь-хто може зробити свій особливий індивідуальний внесок, в ході діяльності йде обмін знаннями, ідеями, думками та способами діяльності. Організуються індивідуальна, парна та групова робота, використовуються проектна робота, рольові ігри, здійснюється робота з документами та різними джерелами інформації. Інтерактивні методи ґрунтуються на принципах взаємодії, ініціативності та активності учнів, опорі на груповий досвід, обов'язковий зворотний зв'язок [62, с. 33].

Активність педагога поступається місцем активності школярів, його завданням стає створення умов для їх ініціативи та самостійності. Вчитель відмовляється від ролі передавача, пропускає через себе навчальну інформацію, та виконує функцію помічника у навчальній діяльності, організатора такої роботи, каже що робити, але часто не каже, як це робити. При застосуванні інтерактивних форм роль вчителя різко змінюється, перестає бути центральною, він лише регулює процес та займається його організацією, готує необхідні завдання та формулює питання або теми для обговорення у групах, дає консультації, здійснює контроль часу та порядку виконання наміченого плану. Учні звертаються до власного досвіду та досвіду інших людей, при цьому їм доводиться вступати у комунікацію один з одним, спільно вирішувати поставлені завдання, долати конфлікти, знаходити спільні точки дотику, йти на компроміси.

На сьогодні ще не запропонована загальноприйнята класифікації інтерактивних методів навчання. Це відбувається з низки причин. По-перше, немає певного розмежування між активними та інтерактивними методами навчання: одні й самі методи відносять, як до активних, так і до інтерактивних. По-друге, не виявлено жодної повної класифікації інтерактивних методів навчання. Зазвичай інтерактивні методи навчання класифікують за функціями, і поділяють на три групи [82, с. 43]:

1. Дискусійні (діалог, групова дискусія, розбір ситуацій з практики). Використовують їх для повідомлення учням нових економічних знань, роз'яснення змісту та значення економічних понять, ознайомлення з

організаційно-економічними основами виробництва та перевагами нових форм організації праці у промисловості та сільському господарстві.

2. Ігрові (дидактичні та творчі ігри, у тому числі ділові та рольові, організаційно-діяльні ігри). Ці методи міцно зайняли одне з перших місць серед найбільш перспективних методів навчання фахівців будь-якого профілю. Ігри використовуються для розвитку творчого мислення учасників гри, формування умінь та навичок практичної діяльності, для підвищення інтересу до занять, активізації сприйняття навчального матеріалу тощо.

3. Тренінгові (комунікативні тренінги, тренінги сензитивності). Метою даних методів є підвищення адаптації дитини у школі та суспільстві, через формування комунікативних навичок учнів. Через дані тренінги формуються навички спілкування, уміння слухати, висловлювання своєї точки зору, аргументації, а також виробляються особистісні якості необхідні для розвитку у сучасному суспільстві, наприклад, впевненість у собі, почуття гумору, відкритість тощо [43].

Також існує поділ інтерактивних методів навчання на імітаційні та не імітаційні. Їх відрізняють орієнтованість на проблему; спрямованість на пізнавальну діяльність, але в них відсутня імітація реальних обставин в умовній ситуації. Однією з форм ознайомлення учнів, особливо старшокласників, з проблемами економіки, досягненнями науки є науково-практичні конференції школярів на економічну тематику. Проведення таких конференцій сприяє більш осмисленому аналізу процесів та явищ, що відбуваються в економіці країни, змушує по-новому подивитися на характер виробничо-економічних відносин при різних формах власності; співвіднести свої професійні наміри із вимогами конкретних професій; задуматися про своє місце у майбутній професійній діяльності.

Одним із найбільш оптимальних методів організації економічного навчання є дискусійні методи. Дискусійні методи поділяються на групову дискусію, аналіз конкретних ситуацій, case-study. Зазвичай для організації дискусії необхідно поділити групу учнів на прибічників різних точок зору

одну й ту саму проблему. Метою такого методу є виявлення конкретних шляхів для будь-якого вирішення проблеми. Тим самим учні розширюють свій погляд на діловий світ, окрім поняття «істина-брехня».

Як було сказано раніше, ефективною формою організації навчання та засвоєння економічних знань є case-study (ситуаційний метод), тобто розгляд та обговорення конкретних проблемних ситуацій. Цей метод допомагає теоретичні знання, отримані під час вивчення теми, застосовувати на практиці вирішення реальних життєвих ситуацій, а також аргументувати свою позицію, використовуючи економічну термінологію.

Застосування цього методу в освітньому процесі переслідує основні цілі [61, с. 32]:

- розвиток навичок аналізу та критичного мислення;
- зв'язок теорії із практикою;
- представлення різних точок зору;
- формування навичок оцінки альтернативних варіантів в умовах невизначеності.

З досягненням цих основних цілей учні здобувають навички комунікації та аргументування своєї позиції; приходять до висновку, що в більшості ситуацій є кілька шляхів вирішення проблеми; виробляються особисті якості; формуються навички раціональної поведінки у критичних ситуаціях.

Робота над кейсом завершується або в усній формі, в ході обговорення сформульованих проблем або у письмовій формі. Письмова форма має свою перевагу: під час перевірки викладачеві легше відстежити хід вирішення проблеми кожного учня, атак само перевірити знання теоретичних понять. Вирішення ситуативних завдань з економіки може бути використане як закріплення вивченого матеріалу, так і перевірки знань школярів. Використання завдань особливо ефективно через їх практичну спрямованість. Завдання дозволяють навчати учнів аналізувати конкретні події, взяті з реальної економічної ситуації, застосовувати свої знання до їх аналізу. При складанні даних завдань необхідно чітко формулювати умови, не допускаючи

неоднозначного їхнього тлумачення. Правильна відповідь має бути єдиною, але способи знаходження цієї відповіді можуть бути різними.

Цікаве економічне завдання має бути складено таким чином, щоб воно могло бути вирішене лише в тому випадку, якщо старшокласники орієнтуються у знанні тієї чи іншої теми та володіють економічними поняттями, математичними знаннями при вирішенні таких завдань. Більшою мірою мають бути використані завдання, що мають практичну спрямованість, оскільки вони більш доступні та зрозумілі школярам.

До того ж серед ефективних методів для навчання спеціалістів будь-якого профілю є ділові ігри. Ділова гра – це ігровий метод активного соціально-психологічного навчання, рід операційних ігор, укладає у своїй структурі форму відтворення предметного та соціального змісту професійної діяльності, моделювання систем відносин, притаманних цьому виду практики. Ігри активізують пізнавальну діяльність учнів в економічній галузі, розвивають творче мислення учасників гри, формують практичні навички та підвищують інтерес до занять та навчального матеріалу. До ділових ігор в освітньому процесі висуваються певні вимоги [60, с. 52]:

1. Гра повинна ґрунтуватися на вільній творчості та самостійності учнів.
2. У грі повинен бути обов'язково елемент змагання між командами чи окремими учнями. Це значно підвищує самоаналіз та самоконтроль, привчає до чіткого дотримання встановлених правил, що активізують пізнавальну діяльність.

3. Гра має враховувати вікові особливості учнів. Вона має викликати позитивні емоції, тобто. гарний настрій, отримання задоволення від вирішення проблеми, тому мета гри повинна бути досяжною, а гра доступна і приваблива

Залежно від того який тип людської практики відтворюється у грі та які цілі учасників, ділові ігри класифікують на виробничі (управлінські), навчальні, дослідні та діагностичні (атестаційні).

Виробнича ділова гра - форма моделювання предметного та соціального змісту професійної діяльності фахівця з метою оволодіння нормами соціально-

виробничої діяльності та пошуку оптимального вирішення ділової ситуації; іншими словами – це відтворення діяльності організацій та керівних кадрів, а також ігрове моделювання систем керування.

Виробничі ділові ігри у своїй основі мають пошук оптимальних рішень конкретної проблеми чи завдання, що виникають у практичній діяльності керівників, фахівців та робітників. Такі ігри дозволяють повніше відтворювати діяльність керівників та фахівців, виявляти труднощі та причини їх появи, розробляти та оцінювати варіанти їх подолання, приймати рішення та визначати механізми реалізації. Кожен учасник виробничої ділової гри виступає в ній у рамках посади, що він обіймає у структурі управління. Тут у наявності прямий ефект підвищення кваліфікації, коли отримані знання, навички та вміння безпосередньо переносяться на практичну діяльність. Така підготовка керівників та фахівців дозволяє різко скоротити час розробки та впровадження конкретної проблеми в рамках підприємства та суттєво підвищити якість її реалізації [64, с. 18].

Навчальна ділова гра дозволяє задати в навчанні предметний і соціальний контексти майбутньої професійної діяльності та тим самим змоделювати більш адекватні в порівнянні з традиційним навчанням умови формування особистості спеціаліста. В умовах засвоєння нових знань накладається на канву майбутню професійну діяльність; навчання набуває спільний, колективний характер; особистість фахівця розвивається внаслідок підпорядкування двом типам норм – компетентних предметних норм і дій та соціальних відносин колективу. У такому контекстному навчанні досягнення дидактичних та виховних цілей злито в одному потоці соціальної за своєю природою активності учнів, що реалізується у формі ігрової діяльності.

Кожна ділова гра має свою специфіку, тому були сформульовано основні психологічні та дидактичні засади проведення ділових ігор в освітньому процесі [37, с. 17]:

- 1) принцип імітаційного моделювання конкретних умов та динаміки виробництва. Моделювання реальних умов професійної діяльності фахівця у

всьому різноманітні службових, соціальних та особистісних зв'язків є основою методів інтерактивне навчання;

2) принцип ігрового моделювання змісту та форм професійної діяльності. Реалізація цього принципу є необхідною умовою навчальної гри, оскільки несе у собі навчальні функції;

3) принцип спільної діяльності. У діловій грі цей принцип вимагає реалізації через залучення до пізнавальної діяльності кількох учасників. Він вимагає від розробника вибору та характеристики ролей, визначення їх повноважень, інтересів та засобів діяльності. При цьому виявляються та моделюються найбільш характерні види професійної взаємодії «посадових» осіб;

4) принцип діалогічного спілкування. У цьому принципі закладена необхідна умова досягнення навчальних цілей. Тільки діалог, дискусія з максимальною участю всіх граючих здатна породити воістину творчу працю. Всебічне колективне обговорення навчального матеріалу учнями дозволяє досягти комплексного подання ними професійно значимих процесів та діяльності;

5) принцип двоплановості. Принцип двопланності відображає процес розвитку реальних особистісних характеристик фахівця в «уявних», ігрових умовах. Розробник ставить перед учням двоякого роду цілі, що відображають реальний та ігровий контексти у навчальній діяльності;

6) принцип проблемності змісту імітаційної моделі та процесу її розгортання в ігровій діяльності.

Застосовуючи ці принципи, ділова гра допомагає формувати особистісні та ділові якості учасників гри. Ділові ігри можна використовувати як засіб діагностики та прогнозу поведінки особистості різних проблемних ситуацій. Зрештою гра повинна [29, с. 31]:

– поглиблювати та закріплювати професійні знання та вміння зі спеціальним предметом;

– виховувати інтерес до професії;

- вчити прагнути та вдосконалювати свої професійні знання та вміння;
- розширювати кругозір новими відомостями;
- виховувати ініціативних, рішучих та творчих особистостей.

Все більшою популярністю при вивченні дисципліни «Технології» на сьогодні використовується робота над творчими проєктами – Мале підприємство «Майстер», «Меблеві дрібниці», «Український сувенір» (роздрібна торгівля). Творчі проєкти дозволяють розвивати економічне мислення школярів. Залежно від напрямку та теми проєкту провадиться відповідне економічне обґрунтування. Школярами розраховується собівартість, проводиться маркетингове дослідження, що дозволяє робити певні висновки щодо економічної значущості їх проєкту (Додаток 2).

Економічно важливі якості особистості практично неможливі виховати словесними методами. Необхідне включення школярів у різні види трудової та економічної діяльності. Якщо школяр, виконуючи роботу, зустрічається з ситуацією, за якої без економічних знань не може виконати покладені нею обов'язки, тоді їх придбання, поповнення та розвиток стане природною потребою. Економічна освіченість може бути спрямована і на задоволення особистих цілей та споживчих інтересів. Тому дуже важливо, щоб освіченість поєднувалася з високою моральністю.

Функції ринкового економічного мислення починають «включатися» у процесі діяльності і виявляються під час трудового виховання підлітків. Важливо реалізовувати функції саме у виховних цілях, оскільки нереалізовані функції можуть лише орієнтувати на цінності та суттєво ускладнювати їхнє присвоєння. Трудове виховання включає підлітків у виробничі відносини, надає уявлення про різні види приватної та корпоративної власності, бригадний, орендний, сімейний підряд та індивідуальну трудову діяльність, про план, режим економії, рентабельності, продуктивність праці, собівартість, трудову та виробничу дисципліну, якість продукції, заробітної плати, господарського розрахунку та багато іншого [44, с. 27].

Трудове виховання є процес залучення учнів у різноманітні, педагогічно організовані види суспільно корисної праці з метою передачі їм мінімуму виробничого досвіду, трудових умінь та навичок, розвитку у них творчого практичного мислення, працьовитості та свідомості робочої людини. Воно покликане прищеплювати повагу до людей праці, знайомити учнів із основами сучасного промислового та сільськогосподарського виробництва, будівництва, транспорту, сфери обслуговування; спонукати до свідомого вибору професії та отримання початкової професійної підготовки. Загострюванні суперечності породжують негативні явища серед шкільної молоді: небажання трудитися, пов'язане з малозмістовною і примітивною працею, лінь і зневага до праці, безладність, недбалість, розбовтаність, звичка до поганої організації праці та низької продуктивності, що породжує відчутті. Суперечність знімається лише внаслідок безпосереднього залучення старшокласників у високоорганізовану суспільно корисну (особливо продуктивну) працю, здійснення економічного виховання [20, с. 35].

Найважливішим завданням вчителя є прищеплення школярам етики цивілізованого ведення трудової та економічної діяльності. Таким чином, можна зробити висновок, що існує безліч методів викладання навчальної дисципліни «Технології», що допомагає викладачеві формувати економічну культуру у школярів.

2.3. Експериментальне дослідження рівня сформованості економічної культури старшокласників

Дослідницько-експериментальна робота нами проводилася у три етапи під час проходження педагогічної практики у Дрогобицькому ліцеї №4 імені Лесі Українки та ВПТУ №34 в м. Стрий.

У ході дослідно-пошукової роботи було поставлено такі завдання:

– виявити початковий рівень сформованості економічної культури у школярів в освітній організації;

- перевірити розроблену нами методику;
- оцінити ефективність цієї методики;

Дослідницько-експериментальна робота проходила у три етапи: пошуковий, формуючий, контрольньо-оціночний табл. 2.2.

Таблиця 2.2

Етапи дослідницько-експериментальної роботи

Етапи	Цілі та завдання	Суб'єкти експериментальної роботи	Методи дослідження	Результат
<i>Пошуковий</i>	1. Визначити проблему дослідження	Учні 10-11 класів та учні ВПТУ, вчителі технології	Тестування, розмова, діагностика	Економічна культура школярів знаходиться на низькому рівні
	2. Виявити умови, що дозволяють формувати економічну культуру школярів			Наявність у школі кабінету за технологією, оснащеного необхідним обладнанням (проектором та комп'ютером) відповідно санітарно-гігієнічним нормам; можливість проведення різних форм занять з формуванню економічною культури школярів.
<i>Формуючий</i>	1. Перевірити розроблену методику Учні 8-х класів (15 людина)	Учні 10-11 класів та учні ВПТУ, вчителі технології	Проведення уроків з використанням розроблених практичних робіт, наприкінці розділу підсумкова ділова гра.	Перевірили розроблену методику та виявили: Школярі не звикли в такому темпі займатися по навчальної дисципліни «Технології»
	2. Визначити переваги та недоліки			При проведенні уроку з

	даної методики			практичними частинами, приділяється мале кількість часу на теоретичну частину
	3. Виявити рівень зацікавленість ти учнів до даної методикою		Розмова, анкетування, спостереження	Отриманий результат: 65% школярам сподобалося розроблена методика, і вони зазначили, що з використанням практичних частин уроки технології проходять цікавіше
Контрольно-оціночний	1. Оцінити ефективність даної методики	Учні 10-11 класів та учні ВПТУ, вчителі технології	Тестування, розмови, діагностики	У ході проведення дослідно-пошукової роботи була отримана позитивна оцінка розробленою нами програми від вчителів
	2. Перевірити достовірність даної методики			Висунута гіпотеза вірна

Дослідно-пошукова робота полягає у спостереженні за групою учнів, у процесі якого проводиться діагностування, бесіди, заняття та відбувається оцінювання групи до та після проведення експерименту. На пошуковому етапі дослідно-пошукової роботи, метою якого було визначення початкового рівня сформованості економічної культури, нами було проведено тестування у 10-11 класах та ВПТУ з визначення економічної грамотності школярів. Тест

складався з 10 питань, у кожному питанні була одна правильна відповідь (Додаток 1).

Тематика питань була досить різна, але стосувалися життя людини в суспільства, зокрема, при якому рівні доходу потрібно починати планування сімейного бюджету; необхідно було вибрати найбільш вигідний тариф зв'язку, деякі питання стосувалися ухвал «бюджет», «споживач». Час на тест було обмежено.

Для оцінки рівня економічної культури школярів на основі аналізу науково-дослідної літератури, нами було виділено такі критерії, що дозволили проаналізувати рівень економічної культури учнів, подані у таблиці 2.3.

Виходячи з таблиці 2.3., можна виявити основні показники рівня економічної культури [15, с. 121]:

Таблиця 2.3

Визначення рівня економічної культури школярів

Рівень економічної культури	Показник
<i>Низький</i> (1-5 правильних відповідей)	Володіє обмеженими теоретичними знаннями, не вміє самостійно аналізувати економічні ситуації та раціонально планувати свої витрати, відсутній зв'язок між економічними знаннями та практичною діяльністю, яка не вміє самостійно виконувати найпростіші економічні розрахунки.
<i>Середній</i> (6-8 правильних відповідей)	Не вміє самостійно пояснювати зміст економічних понять та термінів, вміє при допомозі викладача аналізувати економічні ситуації, перенесення теоретичних знань у практичну діяльність здійснюється за допомогою вчителя, вміє виконувати найпростіші економічні розрахунки, виключно у межах навчального предмета
<i>Високий</i> (9-10 правильних відповідей)	Самостійно оперує економічними термінами, поняттями та пояснює їхній зміст, вміє самостійно аналізувати економічні ситуації, вміє планувати витрати самостійно та раціонально, здатний творчо застосовувати економічні знання в реальних життєвих ситуаціях, вміє логічно міркувати під час вирішення економічних завдань.

1. Знання базових економічних понять, а також їх застосування у відповідних ситуаціях.
2. Вміння аналізувати економічні ситуації, а також знаходити різні шляхи їх вирішення.
3. Вміння застосовувати знання економічної теорії у практичній діяльності.
4. Вміння логічно міркувати, застосовуючи економічні знання.
5. Вміння здійснювати основні економічні розрахунки, необхідні для повсякденного життя у суспільстві.

Експериментальна частина нашого дослідження проходила через кілька етапів формування економічної культури у старшокласників на уроках «Технологій» – підготовчий (пошуковий), основний (формуючий) та підсумковий (контрольно-оціночний). Завданнями першого етапу – підготовчого стали: визначення рівнів сформованості економічної культури в учнівської молоді; створення корекційної програми з вирівнювання вихідного рівня сформованості цього виду культури.

Основним завданням другого етапу – основного – стало включення кожного учня у процес формування економічної культури. Це завдання вирішувалося через залучення учнів до комунікативної діяльності з використанням активних та інтерактивних форм навчання, впровадженням у освітній процес школи спецкурсу «Економічна культура – школяру». На другому етапі учні продовжували вдосконалювати свій рівень сформованості економічної культури і учитель перестав бути єдиним джерелом економічних знань і почав виконувати роль консультанта [5, с. 7].

Завданням третього етапу – підсумкового – стало повноцінне включення кожного старшокласника у процес формування економічної культури; постійне удосконалення економічних знань, умінь та економічно значущих якостей особистості, вміння аналізувати та оцінювати рівень своєї економічної культури. Контрольно-оціночний етап експерименту проводився на уроках

«Технологій» у Дрогобицькому ліцеї №4 імені Лесі Українки та ВПТУ №34 м. Стрия.

Вибрані нами класи та групи з окремими вирівняними початковими показниками відрізнялися орієнтацією на різні педагогічні умови. У першій групі (ЕГ-1) перевірявся весь комплекс педагогічних умов; у другій (ЕГ-2) – перші та треті педагогічні умови; у третій (ЕГ-3) – перші та другі педагогічні умови. У контрольній групі (КГ) ми застосовували окремі елементи розробленої моделі, але цілеспрямована робота по формуванню економічної культури не проводилося.

Перша умова – встановлення міжпредметних зв'язків у процесі навчання дозволила узгодити у часі вивчення окремих економічних питань у системі загальноосвітніх дисциплін та використання знань у практичній економічній діяльності на уроках технологій.

У процесі експериментального дослідження ми здійснювали міжпредметні зв'язки між суспільствознавством, географією та технологією, взаємно узгодивши програми на основі розроблених Міністерством освіти та науки України, стандартів та підручників з цих предметів. Оскільки контрольно-оціночний етап проводився методом узагальнення, то зміст навчального матеріалу з цього предмету було збагачено елементами навчального матеріалу з географії та технології. Міжпредметні зв'язки є одним із рівнів інтеграції та спрямовані, як правило, на актуалізацію знань учнів, їх узагальнення та систематизацію. Ми ставили за мету не стільки сформувати нові знання, скільки активізувати раніше сформовані.

Друга умова – організація та включення старшоеласників до спільної діяльності, що забезпечує здатність до адаптації своєї поведінки до конкретних ситуацій, підвищення пізнавальної активності класу; розвиток навичок аналізу та самоаналізу в процесі групової рефлексії, усвідомлення включеності до спільної роботи, комунікативну готовність до роботи в групі; становлення активної позиції суб'єкта у навчальній діяльності. Прикладом реалізації цієї умови в освітньому процесі можуть служити уроки з елементами тренінгових

завдань які дозволили організувати спільну діяльність усіх учнів у процесі комунікації. Кожен з учасників зробив свій особливий внесок. Обмін індивідуальними знаннями допоміг учням розвинути саму діяльність та самого себе.

Третя умова – застосування активних та інтерактивних методів навчання в освітньому процесі. Активними вважаються методи, серед яких суб'єкту, активну позицію учень займає по відношенню до вчителю. Під інтерактивними маються на увазі методи, при використанні яких учень отримує нові знання лише в результаті позитивної взаємодії з іншими учнями. Позитивна взаємодія передбачає досягнення результату зусиллями робочої групи, але при індивідуальній звітності та відповідальності кожного члена цієї групи.

Позитивна взаємодія – основний принцип інтерактивних методів навчання, котра сприяє формуванню в учнів уміння висловлювати свої думки, активно відстоювати свою точку зору, логічно та обґрунтовано захищати свою позицію. Застосування активних та інтерактивних методів сприяло значному підвищенню інтересу школярів до конкретної теми уроку економічної дисципліни, розвитку елементів творчості та самоаналізу. Старшокласники часто прагнули знайти нові грані того чи іншого економічного явища, переосмислити поняття з врахуванням власного досвіду [14, с. 125].

Для отримання достовірних результатів дослідно-експериментальної роботи ми здійснювали діагностику в динаміці. Динаміка рівня сформованості економічної культури представлена двома зрізами: перший (проміжний) проводився на початку вересня 2024 року у 10-11 класах та у групах ВПТУ. Дослідження висхідного рівня сформованості економічної культури показало його явну недостатність. Так, у контрольній групі (КГ) 12,5% учнів володіли економічною культурою на низькому, а 4,2% – на високому рівні; у першій експериментальній групі (ЕГ-1) – 48,0% та 4,0%, у другій експериментальній групі (ЕГ-2) – 50,0% та 0%; відповідно. Аналіз даних, отриманих у результаті нульового зрізу, дозволив нам зробити висновок про те, якщо процес

формування економічної культури старшокласників не проводити цілеспрямовано та систематично, то її сформованість залишиться на низькому рівні, а економічні знання та вміння будуть носити фрагментарний характер.

Другий зріз (підсумковий) у середині грудня 2024 року і став підсумковим етапом виявлення рівня сформованості економічної культури в учнів підліткового віку в умовах освітнього процесу школи та ПТУ. Дані, отримані в результаті підсумкового зрізу, свідчать про якісні та кількісні зміни рівнів сформованості економічної культури в учнів експериментальної та контрольної груп. Результати констатуючого та формуючого етапів експерименту показали позитивну динаміку рівнів сформованості економічної культури у старшокласників, що свідчить про ефективність виділених нами педагогічних умов – встановлення міжпредметних зв'язків у процесі навчання; організація та включення учнів у спільну діяльність, застосування активних та інтерактивних методів навчання в освітньому процесі. Кількість учнів, що опанували економічну культуру на констатуючому етапі експерименту на низькому рівні, в ЕГ-1, де було реалізовано весь комплекс педагогічних умов, знизилася на 40,0%, кількість учнів середнього рівня знизилася на 20,0%, а кількість учнів, які досягли високого рівня економічної культури зросла на 60,0 %. У КГ суттєвих спостережень не відбулося, оскільки процес формування економічної культури у цій групі проходив без виділених умов.

Таблиця 2.4

Рівні сформованості економічної культури старшокласників в ЕГ та КГ

Групи	Рівні сформованості економічної культури								
	Низький			Середній			Високий		
	Нульовий зріз (%)	Підсумковий зріз (%)	Відхилення (%)	Нульовий Зріз (%)	Підсумковий зріз (%)	Відхилення (%)	Нульовий зріз(%)	Підсумковий зріз(%)	Відхилення (%)
КГ	12,5	4,2	-8,3	83,3	83,3	0	4,2	12,5	8,2
ЕГ-1	48	8	-40	48	28	20	4	64	60
ЕГ-2	50	12,5	-37,5	59	29,2	28,8	0	58,3	58,3

Отже, порівняльний аналіз даних нульового та підсумкового зрізів щодо виявлення рівня сформованості економічної культури в учнів підліткового віку дозволив зробити висновок про спроможність висунутої гіпотези та позитивних результатів дослідно-експериментальної роботи з формування економічної культури старшокласників на уроках «Технології» в освітньому процесі ліцею та вищого професійно-технічного училища.

ВИСНОВКИ

Процеси трансформації в економічній і соціокультурній сферах життєдіяльності в сучасній Україні вимагають впровадження нових підходів в галузі освіти та виховання і ставлять перед системою освіти завдання формування економічної культури школярів. Випускники загальноосвітніх установ повинні вміти орієнтуватися в економічних питаннях, вирішувати різні економічні ситуації, дотримуватися норм громадянської економічної поведінки, мати ділові якості, моральну стійкість до негативних явищ ринкової економіки. Від сформованості їхньої економічної культури багато в чому залежатиме вирішення проблем економічної стабільності суспільства.

Економічна культура суспільства є органічною складовою культури у широкому значенні слова, під якою розуміється історично певний рівень розвитку суспільства, творчих сил і здібностей людини, виражений у типах і формах організації життя та діяльності людей, а також у створюваних ними матеріальних та духовних цінностях. Економічна культура суспільства – це втілення суспільних сил і відносин, які дають передумови людського існування в економічній сфері. Найважливішими складовими економічної культури суспільства виступають: накопичені та створювані матеріальні цінності, продукти людської праці; економічні знання, погляди та уявлення суспільства; навички економічної діяльності; способи організації економічного життя.

Ми розглядаємо економічну культуру старшокласника як інтегративну особистісну освіту суб'єкта, що включає систему економічних знань, умінь, навичок, інтересів, мотивів, цінностей, значущих якостей, які характеризують його готовність до ефективної участі у виробничо-економічній діяльності, у повсякденному житті, до успішної адаптації до умов ринкової економіки, що змінюються. Виходячи з аналізу специфіки вікових особливостей старшокласників, ми вважаємо, що саме цей віковий період найбільш сприятливий для реалізації функцій їхньої економічної культури.

Реалізація функцій економічної культури старшокласників на уроках технологій передбачає виконання ролі соціальної пам'яті, але у сфері економіки та економічних відносинах; накопичує взірці економічної поведінки, активності у сфері праці; транслює з минулого у сучасність цінності та норми, що лежать в основі економічних відносин, у сфері праці, розподілі та споживанні; переглядає цінності та норми, що регулюють розвиток економіки, створює нові форми поведінки – організаційна поведінка, корпоративна культура, зразки поведінки на підприємствах різної форми власності з урахуванням кон'юнктури ринку.

Програма освітньої галузі «Технології» включає навчальний модуль «Основи підприємницької діяльності», який передбачає вирішення завдань, пов'язаних із включенням учнів до економічної діяльності та економічних відносин на основі освоєння ними основ бізнес-планування, аналізу ризиків майбутньої справи, характеризує можливості підприємництва, формування первісних уявлень про нові форми організації та стимулювання праці у виробництві, раціональної організації трудового процесу, планування своєї праці. «Основи підприємницької діяльності», передбачають вивчення базових знань про особисту, сімейну економіку, підготовку до виробничо-економічної діяльності. Зміст цього курсу підбирається з урахуванням сучасних потреб школяра для того, щоб він був підготовлений до життя і праці в суспільстві, зміг знайти своє місце в різноманітті економічних відносин; міг самостійно вирішувати економічні питання повсякденного життя, а також адаптуватися до викликів зовнішнього середовища.

Все більшою популярністю при вивченні дисципліни «Технології» на сьогодні використовується робота над творчими проектами - Мале підприємництво «Майстер», «Меблеві дрібниці» «Український сувенір» (роздрібна торгівля). Творчі проекти дозволяють розвивати економічне мислення школярів. Залежно від напрямку та теми проекту проводиться відповідне економічне обґрунтування. Школярами розраховується

собівартість, проводиться маркетингове дослідження, що дозволяє робити певні висновки щодо економічної значущості їхнього проєкту.

Порівняльний аналіз даних нульового та підсумкового зрізів щодо виявлення рівня сформованості економічної культури в учнів підліткового віку дозволив зробити висновок про спроможність позитивних результатів дослідно-експериментальної роботи з формування економічної культури старшокласників на уроках «Технології» в освітньому процесі ліцею та професійно-технічного училища.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Ахновська І.О. Формування економічної культури суспільства. *Modern economics*. 2017. № 3. С. 6-13.
2. Бутко О.В. Сутність та особливості формування економічної культури учнів загальноосвітньої школи у навчально-виховному процесі. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка*. 2016. С. 26-31.
3. Біленко О.В, Пелагейченко М.Л. Технології (рівень стандарту): підруч. для 10 (11) класу закладів загальної середньої освіти. Тернопіль: Астоне, 2018. 272 с.
4. Білова Ю.А. Поняття та структура підприємницької компетентності майбутніх фахівців економічного профілю. *Оновлення змісту, форм та методів навчання і виховання в закладах освіти*. 2013. Вип. 7. С. 15-17.
5. Болотіна Є. Багатофакторна модель економічної поведінки. *Галицький економічний вісник*. 2013. №2 (41). С. 5-10.
6. Булавенко С.Д. Формування економічної культури учнів основної та старшої школи: монографія. Київ: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2011. 223 с.
7. Бурлака О.М. VIII Всеукраїнський турнір юних економістів. *Географія та економіка в рідній школі*. 2013. №1. С. 37–40.
8. Василенко Г.В. Економічні знання в структурі загальної освіти учнів середніх шкіл України (друга половина ХХ століття): монографія. Харків: УПА, 2012. 212 с.
9. Вачевський М.В. Основи економіки: навч. посіб. Київ: Пед. думка, 2007. 612 с.
10. Вишневський О.І. Теоретичні основи сучасної української педагогіки. Дрогобич: Коло, 2006. URL: <https://pedagogy.lnu.edu.ua/departments/pedagogika/library/vyshnevsky.pdf>

11. Гридасова Н. Місце і роль економічної культури у структурі загальної культури особистості. *Молодь і ринок*. 2011. № 2 (73). С. 141-145.
12. Дембицька Н.М. Соціально-психологічні проблеми економічної соціалізації молоді. *Соціальна психологія*. 2018. № 3. С. 53-67.
13. Державний стандарт профільної середньої освіти (проект). URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/gromadske-obgovorennya/2023/10/30/НО-proyekt.Derzhstandartu.profilnoyi.serednoyi.osvity-30.10.2023.pdf>
14. Дзюбенко Н.М. Педагогічні умови формування економічної культури старшокласників: монограф. Київ: НПУ ім. М.П.Драгоманова, 2013. 125 с.
15. Дзюбенко Н. М. Сутність та особливості формування економічної культури старшокласників, *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова*. 2014. С. 119-123.
16. Дрижак В.В. Педагогічні основи підготовки старшокласників до підприємницької діяльності: монограф. Київ: НПУ ім. М.П.Драгоманова. 226 с.
17. Економіка. Програми курсів за вибором та факультативів. К., 2010. 16 с.
18. Економічна соціалізація молоді: соціально-психологічний аспект / за ред. В.В. Москаленко. Київ: Укр. центр політ. менеджменту, 2008. 336 с.
19. Завальна Ж.В. Економічна культура в договірному регулюванні суспільних відносин. *Forum Prava*. 2020. 62(3). С. 44–54.
20. Загривий В. І. Економічне виховання школярів. Рідна школа. 2019. № 9. С. 34-35.
21. Зайченко І.В. Педагогіка: навч. посіб. 2-е вид. Київ: Освіта України, 2008. 528 с.
22. Збірник програм з економіки для загальноосвітніх навчальних закладів (курси за вибором). Ч. І. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2008. 56 с.
23. Збірник програм з економіки для загальноосвітніх навчальних закладів (курси за вибором). Ч. ІІ. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2008. 345 с.
24. Земка О.В. Критерії, показники та рівні сформованості підприємницької компетентності у майбутніх учителів технологій. *Вісник Глухівського*

національного педагогічного університету імені Олександра Довженка. Глухів: ГНПУ ім. Олександра Довженка, 2017. Вип. 1 (33). С. 101-110.

25. Земка О.В. Педагогічні умови формування підприємницької компетентності майбутніх учителів технологій. *Вісник Черкаського університету*. Серія педагогічні науки. Черкаси: Черкаський національний університет, 2017. № 15. С. 48-53.
26. Карась Ю.О. Добір навчального матеріалу з підручників природничого і суспільствознавчого циклів для формування економічних знань учнів старшої школи. *Проблеми сучасного підручника*. 2012. Вип. 12. С. 769-774.
27. Кашуба Л. Економічне навчання молодших школярів за програмою «Цікава економіка». *Вересень*. Миколаїв, 2012. №3-4 (60-61). С. 31-36.
28. Кашуба Л. Програма «Цікава економіка». Варіативна складова Базового навчального плану. Тернопіль: Мандрівець, 2012. Кн. 3. С. 68-83.
29. Кашуба Л.В. Інноваційні освітні технології: ідеї, пошуки, впровадження. Дидактичні та соціально-психологічні аспекти корекційної роботи у спеціальній школі: наук.-метод. зб. / за ред. В.В. Бондаря, В.В. Засенка. Київ: Науковий світ, 2006. Вип. 7. С. 30– 33.
30. Кицкай Л. І. Економічна культура як складова економічної освіти. *Вісник національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»*: Філософія. Психологія. Педагогіка. 2007 . № 3. Ч. 1. С. 43-47.
31. Климчук І. Економічна освіта в загальноосвітній школі : проблеми і перспективи. *Географія та основи економіки в школі*. 2003. № 6. С. 33-35.
32. Книга вчителя економіки: довідк.-метод. вид. / упоряд. Н.В. Бескова, В.М. Проценко. Харків: ТОРСІНГ ПЛЮС, 2005. 256 с.
33. Коваленко О.В. Економічна культура як складова підготовки висококваліфікованих фахівців у ВНЗ. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка (педагогічні науки)*. 2011. № 13 (224). Ч.1. С. 86-91.

34. Ковтун Г.І. До питання формування економічної компетентності учнів. *Педагогічні науки : теорія, історія, інноваційні технології*. 2013. № 4. С. 135-144.
35. Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи: бібліотека з освітньої політики / за заг. ред. О. В. Овчарук. Київ: К.І.С, 2004. 112 с.
36. Концепція Нової української школи. URL: <https://mon.gov.ua/tag/novaukrainska-shkola>
37. Корнєєв В.П. Технології навчання. Харків: Вид. група «Основа». 2004. 139 с.
38. Крупська Л.П. Економіка. 11 клас. Рівень стандарту. Академічний рівень: підруч. Харків: Видавництво «Ранок», 2001. 192 с.
39. Крупський О.П., Стасюк Ю.М. Економічна культура як фактор інноваційного розвитку економіки країни. *Інноваційна економіка. Всеукраїнський науково-виробничий журнал*. 9'2012. С. 56-60.
40. Костишин Е.І. Обґрунтування структурних компонентів економічної культури старшокласників. *Національний лісотехнічний університет України. Науковий вісник*. 2007. Вип. 178. С. 317-326.
41. Кулішов В.В. Методичні засади формування економічної компетентності у процесі підготовки фахівців технологій: монограф. Київ: Каравела, 2011. 567 с.
42. Лобко О.Б. Роль економічної культури в інституційному перетворенні економічних відносин. *Вісник Полтавської державної аграрної академії*. 2010. Вип. 3. С. 195-198.
43. Ложкін Г. Економічна свідомість особистості як психологічний феномен. *Практична психологія та соціальна робота*. 2007. № 9. С. 6-12.
44. Лукаш С.В. Педагогічне розуміння економічного мислення. *Педагогіка і психологія*. 1999. № 1. Ч. 2. С. 26-34.

45. Люлькова Ю. М. Необхідність формування економічної компетентності учнів у навчанні географії в основній школі. *Педагогічна освіта: теорія і практика*. 2013. Вип. 15. С. 185-189.
46. Мадзігон В.В. Теоретико-методичні засади підготовки підприємців у системі економічної освіти. *Молодь і ринок*. 2010. № 6 (65). С. 29-34.
47. Майструк І.М. Економічна освіта і виховання як чинники формування економічної культури молоді. Мультиверсум. *Філософський альманах: зб. наук. праць*. Київ: Академічний центр «Аналітика», 2007. Вип. 64. С. 102-107.
48. Макаренко А.С. Деякі висновки з мого педагогічного досвіду. *Твори: У 7 т.* Київ: Педагогіка, 1954. Т. 5. С. 214-230.
49. Мартиненко С.М., Хоружа Л.Л. Загальна педагогіка: навч. посіб. Київ: МАУП, 2002. 176 с.
50. Матукова Г.І. Теоретико-методологічні засади розвитку підприємницької компетентності у майбутніх фахівців економічного профілю: монограф. Київ: Каравела, 2016. 470 с.
51. Морзе Н. Шляхи формування підприємницької компетентності майбутніх інформатиків. *Інформатика та інформаційні технології в навчальних закладах*. 2015. № 1. С. 8-17.
52. Москаленко В.В. Соціально-психологічні засади економічної культури особистості. *Соціальна психологія*. 2007. № 4. С. 3-16.
53. Москаленко В.В., Шайгородський Ю.Ж., Міщенко О.О. Економічна культура особистості: соціально-психологічний аспект. Київ : Вид-во «Центр соціальних комунікацій», 2012. 348 с.
54. Мочерний С.В. Основи економічних знань. Запитання і відповіді. Київ: Femina, 1996. 270 с.
55. Мочерний С.В. Основи економічних знань. Київ: Femina, 1995. 350 с.
56. Мочерний С.В. Основи економічної теорії: тести, задачі, кросворди / за ред. С.В. Мочерного, О.А. Устенка. Київ: Академія, 1998. 255 с.

57. Набока О. Г. Навчання і виховання майбутніх підприємців. *Рідна школа*. 1999. № 9. С. 24-28.
58. Навчальна програма для загальноосвітніх навчальних закладів: Економіка. Електронний ресурс. URL: <http://www.mon.gov.ua/>
59. Назаренко Т.Г. Формування в учнів ліцею економічної компетентності. *Проблеми сучасного підручника: зб. наук. праць / голов. Ред.. О.М. Топузов*. Київ: Пед. думка, 2018. Вип. 20. С. 261-271.
60. Неперервна професійна освіта: проблеми, пошуки, перспективи: монограф. / за ред. І. А.Зязюна. Київ: Віпол, 2000. 636 с.
61. Нетрадиційні уроки з економіки / укл. Часнікова О.В. Харків: ТОРСІНГ ПЛЮС, 2008. 128 с.
62. Нісімчук А.С. Сучасні педагогічні технології: навч. посіб. Київ: Вид. центр «Просвіта», 2000. 368 с.
63. Овсяк Н. Формування економічної компетентності у процесі вивчення географії та основ економіки. *Географія та основи економіки в школі*. 2011. № 1. С. 37-41.
64. Падалка О. С. Економіка освіти та управління: навч. посіб. Київ: Пед. думка, 2012. 184 с.
65. Пасічник Н.О. Формування інтересу старшокласників до підприємницької діяльності як засіб професійної орієнтації. *Наукові записки КІПДУ*. Кіровоград: РВГ ІЦ КІПДУ ім. В. Винниченка, 2000. Вип. XXXI. С. 52-59.
66. Пометун О.І. Компетентнісний підхід – найважливіший орієнтир розвитку сучасної освіти. *Рідна школа*. 2005. № 1. С. 65-69.
67. Про затвердження Державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти. URL: [http:// osvita.ua/legislation/Ser_osv/28030](http://osvita.ua/legislation/Ser_osv/28030).
68. Програми для загальноосвітніх навчальних закладів. Економіка. 11 клас. Рівень стандарту, академічний рівень. К., 2010. 14 с.
69. Прокопенко І. Ф. Теоретичні та методичні основи економічної освіти в загальноосвітніх і професійних навчальних закладах: монограф. Харків, 1996. 367 с.

70. Пужайчерета Л.М. Економіка. 10-11 класи: Календарне планування. Харків : Вид. «Ранок», 2001. 112 с.
71. Радіонова І. Ф. Економіка (рівень стандарту, академічний рівень). 11 клас. Київ: Аксіома, 2011. 174 с.
72. Савченко О.О. Економічна підготовка учнів у позашкільних навчальних закладах: монограф. К., 2011. 220 с.
73. Сасова І.А. Основи економіки та бізнесу: практ. курс. Київ: НПУ ім. М.П. Драгоманова, 1999. 67 с.
74. Сур'як А. В. Вплив економічної культури на мотивацію праці в умовах ринкової трансформації. *Оплата праці: проблеми теорії та практики*: зб. наук. праць. Луцьк: Вежа, ВДУ ім. Лесі Українки, 2000. С. 54-57.
75. Технології 10-11 класи (рівень стандарту): навчальна програма. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/programy-10-11-klas/tech-st-ak.pdf>
76. Туташинський В.І., Кірютченкова І.В. Технології (рівень стандарту): підруч. для 10 (11) класу закладів загальної середньої освіти. Київ: Пед. думка, 2018. 216 с.
77. Ушинський К.Д. Вибрані педагогічні твори: у 2-х т. Т. 1 Теоретичні проблеми педагогіки. Київ: Рад. школа, 1983. 489 с.
78. Ховрич М.О. Формування економічної культури майбутніх вчителів технологій при викладанні дисциплін електротехнічного профілю. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Серія: Педагогічні науки*. 2017. Вип. 144. С. 311–313.
79. Ходзицька І.Ю., Боринець Н.І., Гащак В.М. та ін. Технології (рівень стандарту): підруч. для 10 (11) класу закладів загальної середньої освіти. Харків: Ранок, 2019. 208 с.
80. Цина А.Ю. Організація технологічної освіти в умовах профільної школи. *Трудова підготовка в закладах освіти*. 2010. № 3. С. 17-20.
81. Шпак О.Т. Соціально-педагогічна проблема: економічна освіта учнівської молоді. *Освіта і управління*. 1998. №3. С. 110-119.

82. Шпак О.Т. Теорія та практика підготовки педагогічних кадрів до економічного виховання школярів у системі безперервної освіти: монограф. Київ, 2001. 127 с.
83. Якимчук А. Ю. Формування економічної культури суспільства в сучасних умовах. Вісник НУВГП. Серія «Економічні науки» Випуск 2(94) 2021. С. 264-274.
84. Furnham, A. and Cleare A. School children's conceptions of economies: Prices, wages, investments and strikes // J. of Economic Psychol. - 1988. - № 9. - P. 467-479.
85. Kastner, Georg. Brücken nach Osteuropa. Die Geschichte und Bedeutung des Gottfried von Herder-Preises 1964—2003. Hamburg: Alfred Toepfer Stiftung F.V.S., 2004. 450 с.
86. Mises, Ludwig von. Theori and Histori: An Interpration of Social and Economic Evolution. Hardcover. 2007. 383 p.
87. Piotrowski, R. Od materii Świata do materii Państwa. Z filozofii Tomasza Hobbesa. Kraków, 2000. 204 с.

ДОДАТКИ

Додаток 1

Тест 1. Самостійна, ініціативна, систематична, на власний ризик господарська діяльність із метою досягнення економічних та соціальних результатів та одержання прибутку - це:

- а) бізнес;
- б) підприємництво;
- в) благодійництво;
- г) виробництво.

Тест 2. Продукт праці, виготовлений з метою обміну або продажу, але не для особистого споживання - це:

- а) виріб;
- б) товар;
- в) послуга;
- г) подарунок.

Тест 3. Грошовий вираз витрат на виробництво та реалізацію продукції - це:

- а) ціна;
- б) вартість;
- в) собівартість;
- г) дохід.

Тест 4. Усі грошові кошти, отримані в результаті реалізації товарів або послуг за певний період часу - це:

- а) дохід;
- б) прибуток;
- в) собівартість;
- г) ціна.

Тест 5. У чому цінність бізнес-плану?

- а) надає можливість визначити життєздатність підприємства в умовах конкуренції;
- б) містить орієнтири, згідно з якими підприємець буде діяти на етапі становлення та розвитку підприємства і прогнозує розвиток виробництва;
- в) сприяє пошуку потенційних інвесторів;
- г) усі відповіді правильні.

Тест 6. Якими ознаками характеризується підприємництво:

- а) це самостійна діяльність «за свій рахунок»;
- б) це ініціативна діяльність;
- в) це систематична, офіційно зареєстрована діяльність;
- г) усі відповіді правильні.

Тест 7. Чи може бізнес-план допомогти:

- а) залучити кошти;
- б) організувати виробництво;
- в) реалізувати товари;
- г) усі відповіді правильні.

Тест 8. Здатність до самостійних, неординарних, нетипових дій господарюючих суб'єктів - це:

- а) підприємництво;
- б) бізнес;
- в) підприємливість;
- г) торгівля.

Тест 9. Для реалізації ресурсної функції підприємництва необхідно:

- а) мобілізувати на добровільних засадах матеріальні, фінансові, інтелектуальні та інші можливості;
- б) взяти кредит;
- в) використати усі свої кошти;
- г) провести рекламу.

Тест 10. До підприємницької інфраструктури відносяться:

- а) банки, біржі;

- б) страхові та інвестиційні компанії;
- в) венчурні фонди;
- г) усі відповіді правильні.

ПРОЄКТ

ШКІЛЬНЕ ПІДПРИЄМНИЦТВО

Шкільне підприємництво — це бізнесова діяльність учнів закладу освіти (школи, коледжу, технікуму тощо) під наглядом старших зі створення товарів або послуг, які в подальшому реалізуються задля отримання доходу. Основною метою шкільного підприємництва є освіта учнів, а не одержання прибутку. Шкільне підприємство має розглядатись як шкільний проєкт, метою якого є розвиток підприємницьких компетенцій у школярів, розуміння основних принципів створення підприємства та організації бізнес-процесів шляхом створення реального підприємства на базі школи учнями цієї ж школи за підтримки шкільної адміністрації. Самі учні стають працівниками фірми та організовують свою роботу згідно своїх можливостей, бажання, розподіляють час та відповідальність, отримують гроші, розуміють їх цінність.

Шкільне підприємство за своєю суттю дуже схоже на звичайне підприємство і складається з таких основних компонентів: назва, команда, що працює над проєктом, налагоджений процес виробництва, цінність (товар або послуга), що виробляється підприємством, продажі, які дозволяють отримувати дохід. Участь у шкільному підприємстві дозволяє учням розвивати свої підприємницькі компетенції та пробувати себе у різних ролях: робота у відділі маркетингу, на виробництві чи у фінансовому відділі. Учні самостійно приймають рішення щодо організації роботи підприємства, вибору ідеї, яку вони реалізовуватимуть, методів промоції, продажів, організації командної роботи, розподілу обов'язків, тощо.

Окрім досвіду, в учнів розвиваються такі компетенції:

- Навички роботи в команді;
- Відповідальність;
- Розуміння того, наскільки взаємопов'язані різні процеси;
- Вміння знаходити ресурси;

- Робота в умовах невизначеності;
- Здатність проявляти ініціативу;
- Фінансова та економічна грамотність;
- Планування. Шкільне підприємство відрізняється від традиційного

тим, що:

- Функціонує у школі, погоджене зі шкільною адміністрацією школи і може розраховувати на підтримку з її боку;

- Працівниками шкільного підприємства є виключно учні школи. Не завжди шкільні підприємства діють як соціальні. Відмінність соціального шкільного підприємства полягає у приверненні уваги учнів до соціальних проблем навколо та мотивація їх до використання сталих, екологічних процесів у виробництві, управлінні, особливостей продукту чи послуги, що надається, та того, на що спрямовується прибуток підприємства чи його частка.

Таким чином, соціальне шкільне підприємництво – це бізнесова діяльність з вирішення локальних або глобальних соціальних проблем учнями закладу освіти (школи, коледжу, технікуму та ін.) за сприяння старшого куратора (учителя, підприємця, одного з батьків), яка включає виробництво і продаж товарів або послуг. Додаючи соціальну місію та розвиваючи соціальні шкільні підприємства, ми можемо не лише допомогти учням вплинути на процес вирішення певних соціальних проблем або покращити шкільне життя, життя громади чи стан навколишнього середовища, а й виховувати нове більш свідоме та відповідальне покоління, орієнтоване на сталий розвиток.